
ΑΝΑΓΩΓΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΞΙΕΣ ΣΤΙΣ ΦΥΣΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

ΙΟΛΗ ΠΑΤΕΛΛΗ

Η σύγχρονη διαμάχη μεταξύ ολισμού και ατομισμού στις κοινωνικές επιστήμες αντλεί εν μέρει από τη θετικιστική αντίληψη των φυσικών επιστημών. Αποδεχόμενοι ένα θετικιστικό πρότυπο των φυσικών επιστημών και μεταφέροντάς το στις κοινωνικές επιστήμες οδηγούμαστε εύκολα σε κάποιο είδος ατομισμού. Το δεδομένο είναι το παρατηρήσιμο, το επιμέρους φαινόμενο. Το γενικό, ο νόμος ή η θεωρία, θεμελιώνεται με επαγωγή από το επιμέρους ή το λιγότερο γενικό. Επιπλέον, το επιμέρους έχει μια προνομιακή οντολογική υπόσταση, καθότι το γενικό δεν συνιστά παρά το άθροισμα όμοιων επιμέρους. Δηλαδή, οι νόμοι και οι θεωρίες είναι (γλωσσικές) κατασκευές των οποίων το νόημα ισοδυναμεί με το νόημα της σύζευξης των προτάσεων με τις οποίες περιγράφονται τα αντίστοιχα επιμέρους φαινόμενα (οι κατασκευές αυτές δεν συνιστούν παρά συντομογραφίες της ανάλογης σύζευξης). Αντίστοιχα, στις κοινωνικές επιστήμες το δεδομένο είναι το παρατηρήσιμο, η ατομική συμπεριφορά. Το γενικό, το όλο, ο (επιμέρους) θεσμός, θεμελιώνεται με επαγωγή από ατομικές συμπεριφορές. Επιπλέον, η ατομική συμπεριφορά έχει μια προνομιακή οντολογική υπόσταση, καθότι το όλο δεν συνιστά παρά το άθροισμα ατομικών συμπεριφορών. Και οι θεσμοί και οι άλλες ολότητες, ως (γλωσσικές) κατασκευές, είναι αναγώγιμες στο ατομικό, καθότι το νόημά τους ισοδυναμεί με το νόημα μιας σύζευξης προτάσεων που περιγράφουν

ατομικές συμπεριφορές, πρόκειται δηλαδή για μια συντομογραφία αυτής της σύζευξης.

Αν τώρα θελήσει κάποιος οπαδός του ολισμού να υπονομεύσει τον ατομισμό, μια εύλογη στρατηγική που του προσφέρεται είναι να αρνηθεί το ενιαίο των επιστημών και να υποστηρίξει ότι οι κοινωνικές επιστήμες χαρακτηρίζονται από ιδιαιτερότητες που τις διαφοροποιούν ουσιωδώς από τις φυσικές και που, ως εκ τούτου, δεν επιτρέπουν την εφαρμογή του θετικιστικού προτύπου σε αυτές. Με αυτό τον τρόπο, όμως, ο οπαδός του ολισμού αποδέχεται την εγκυρότητα του θετικιστικού προτύπου για τις φυσικές επιστήμες, με αποτέλεσμα να στερεί από τον εαυτό του τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει για το σκοπό του, την υποστήριξη του ολισμού, επιχειρήματα και θέσεις της φιλοσοφίας των θετικών επιστημών οι οποίες συνιστούν αντιθετικιστικές κατακτήσεις και οι οποίες γενικευόμενες ισχύουν εξίσου και για τις κοινωνικές επιστήμες, όπως και για κάθε πεδίο γνώσης.

Στη συνέχεια αυτού του άρθρου θα επιχειρήσουμε να ελέγξουμε τη συνοχή μιας ολιστικής επιχειρηματολογίας για τις κοινωνικές επιστήμες χρησιμοποιώντας επιχειρήματα και θέσεις της μεταθετικιστικής¹ φιλοσοφίας των φυσικών επιστημών, που επιτρέπουν κάποιους παραλληλισμούς μεταξύ προβλημάτων και ζητημάτων των φυσικών και των κοινωνικών επιστημών. Αυτό δεν σημαίνει αποδοχή της διδασκαλίας του ενιαίου των επιστημών. Σημαίνει απλώς ότι σε ένα ορισμένο επίπεδο αφαίρεσης και ως προς ορισμένες πτυχές τους οι επιστήμες παρουσιάζουν κοινά προβλήματα (στα οποία μπορούν να δοθούν κοινές λύσεις) μερικά από τα οποία εξ άλλου απαντώνται στην οντολογία και τη γνωσιοθεωρία εν γένει. Θα υποστηρίξουμε, πρώτον, ότι σε ένα ορισμένο επίπεδο αφαίρεσης η ίδια λογική διατρέχει την κατασκευή κοινωνικών ολότητων και φυσικών θεωρητικών οντοτήτων, καθώς και τις σχέσεις των πρώτων προς το ατομικό και των δεύτερων προς

1. Αυτό δεν σημαίνει ότι στη φιλοσοφία αυτή δεν ενέχονται και κάποια θετικιστικά στοιχεία, όπως είναι η αφαίρεση από αξίες στη συγκρότηση του φυσικού, της πραγματικότητας. Βλ. III παρακάτω.

το αντιληπτικό και παρατηρησιακό. Δεύτερον, ότι τα οντολογικά και γνωσιολογικά προβλήματα, καθώς και τα προβλήματα εξήγησης που προκύπτουν σε σχέση με τις κοινωνικές ολότητες δεν διαφέρουν σε είδος από εκείνα που προκύπτουν σε σχέση με τις φυσικές θεωρητικές οντότητες. Και τρίτον, θα οδηγηθούμε στην επανατοποθέτηση του προβλήματος των αξιών, δηλαδή στην υπόθεση ότι τόσο στο φυσικό πεδίο, όσο και στις κοινωνικές επιστήμες η αναγνώριση της συγκροτησιακής λειτουργίας των αξιών θα μπορούσε να οδηγήσει στην επίλυση πολλών τέτοιων προβλημάτων.

I

Οι ενστάσεις που προβάλλει απέναντι στον ολισμό ο ατομισμός είναι κατεξοχήν, αλλά όχι μόνον – όπως θα δούμε παρακάτω όταν πραγματευθούμε το θέμα του μεθοδολογικού ατομισμού – δύο ειδών. Στο οντολογικό ή μεταφυσικό επίπεδο του προσάπτει ότι ενώ υπάρχουν άτομα και ατομικές συμπεριφορές, καθώς και πεποιθήσεις, επιθυμίες, κίνητρα και προθέσεις επιμέρους ατόμων, δεν υπάρχουν ολότητες, όπως είναι οι διάφοροι θεσμοί, παρά μόνον ως αθροίσματα ατομικών συμπεριφορών, κινήτρων, πεποιθήσεων, κτλ. Στο γνωσιολογικό επίπεδο, πάλι, του προσάπτει ότι ενώ το ατομικό είναι άμεσα παρατηρήσιμο και επομένως δεδομένο, αποκτούμε γνώση του όλου έμμεσα, μέσω της γνώσης μας του επιμέρους και ατομικού. Οι ενστάσεις σε αυτά τα δύο επίπεδα επιφέρουν τη διάκριση μεταξύ οντολογικού ατομισμού και ολισμού και επιστημολογικού ατομισμού και ολισμού. Η αποδοχή αυτής της διάκρισης, που εκδηλώνεται και στο διττό των ενστάσεων εναντίον του ολισμού, αποτελεί ωστόσο πρόκριση υπέρ του θεωρητικού πλαισίου παραδοχών των ατομιστών που τους επιτρέπει να εγείρουν τις ενστάσεις τους και το οποίο παρέχει μια εκ πρώτης όψεως προφάνεια στις θέσεις τους. Η διάκριση μεταξύ δύο επιπέδων ολισμού και οι ενστάσεις που την παράγουν προϋποθέτουν έναν χωρισμό μεταξύ πραγματικότητας και γνώσης που έχει αμφισβητηθεί

τουλάχιστον από την εποχή του Καντ και έχει πάψει προ πολλού να είναι αποδεκτή ως γενική φιλοσοφική θέση και ειδικότερα ως θέση στη φιλοσοφία των θετικών επιστημών. Η πραγματικότητα, φυσική και μη, είναι τουλάχιστον εν μέρει αποτέλεσμα γνωσιακών διεργασιών. Αυτό συνεπάγεται ότι δεν μπορούμε να διακρίνουμε με τον τρόπο που θέλουν οι ατομιστές μεταξύ οντολογικών και γνωσιολογικών ζητημάτων, και επομένως και μεταξύ οντολογικού και επιστημολογικού ολισμού. Ο ατομισμός, επειδή προϋποθέτει το παραπάνω πλαίσιο παραδοχών, πράγματι μπορεί να διακριθεί σε δύο είδη, στον οντολογικό και στον επιστημολογικό· ο ολισμός όμως όχι.

Για να το δούμε αυτό θα προβούμε σε μια ανακατασκευή της συναφούς επιχειρηματολογίας του λογικού ατομισμού και του λογικού θετικισμού, δύο φιλοσοφικών ρευμάτων των αρχών του αιώνα μας που λόγω των γενικότερων θεωρητικών τους θέσεων, έθεσαν ρητά το ζήτημα των κοινωνικών ολοτήτων και οδήγησαν αρχικά τη συζήτηση προς μια ακραία μορφή ατομισμού. Σκοπός μας θα είναι να διαπιστώσουμε τις εγγενείς συστηματικές δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι αρχικές τους θέσεις και που οδήγησαν στην εκ βάθρων ανασκευή τους και στην υιοθέτηση τελικά ενός θεωρητικού πλαισίου που μάλλον υπονομεύει τον ατομισμό και στηρίζει τον ολισμό στις κοινωνικές επιστήμες. Τόσο ο λογικός ατομισμός, όσο και ο λογικός θετικισμός ξεκίνησαν από έναν ακραίο εμπειρισμό, που συνεπάγεται την ανεξαρτησία της πραγματικότητας από γνωσιακές διεργασίες, και κατέληξαν στην αποδοχή θέσεων που συνεπάγονται ότι η πραγματικότητα συγκροτείται από θεωρητικές, υποθετικές κατασκευές.

Ο λογικός ατομισμός, κύριοι εκπρόσωποι² του οποίου

2. Οι επιμέρους λογικοί ατομιστές, όπως και οι επιμέρους λογικοί θετικιστές, είχαν εν μέρει διαφορετικές απόψεις (ο Wittgenstein π.χ. δεν διατυπώνει, όπως ο Russell, μια γνωσιοθεωρία), τις οποίες τροποποιούσαν ανάλογα με τα προβλήματα που προέκυπταν. Στο άρθρο αυτό παρουσιάζουμε σχηματικά της κύριες θέσεις τους όπως αρχικά διατυπώθηκαν και επιχειρούμε μια έλλογη ανακατασκευή της επιχειρηματολογίας που οδήγησε στη μετέπειτα απόρριψή τους.

είναι ο Russell,³ ο Wisdom⁴ και ο Wittgenstein,⁵ αναπτύχθηκε σε αντιπαράθεση προς τον νεοεγελιανισμό του Bradley και του McTaggart και αντιμαχόταν συνεπώς τον ακραίο και καθολικό ολισμό αυτού του κινήματος, καθώς και τη θέση ότι η πραγματικότητα είναι προϊόν έλλογων διεργασιών από την οποία απέρρευε αυτός. Έτσι, οι λογικοί ατομιστές ξεκίνησαν με την αποδοχή ενός ακραίου εμπειρισμού. Η γνώση, με εξαίρεση τη λογικομαθηματική, θεμελιώνεται στα δεδομένα των αισθήσεων, τα οποία θεωρούνται αφεαυτών έγκυρα. Η συνεισφορά του γνωσιακού υποκειμένου, δηλαδή του λόγου, σε αυτή τη διαδικασία συνίσταται αποκλειστικά στην αφαίρεση από τα δεδομένα των αισθήσεων και στην παρατακτική ή αθροιστική τους σύνδεση. Αν δεχθούμε, όπως το δέχονταν οι λογικοί ατομιστές, ότι οι προτάσεις και όχι οι κρίσεις είναι φορείς των γνώσεών μας, τότε ο ακραίος εμπειρισμός τους παίρνει τη μορφή της διδασκαλίας ότι όλες οι προτάσεις (που μπορούν να είναι φορείς γνώσεων) είτε συνίστανται σε απλές ή ατομικές προτάσεις που περιγράφουν δεδομένα των αισθήσεων είτε είναι αναγώγιμες σε σύνθετες προτάσεις οι οποίες συνίστανται σε παρατακτικά συνδεδεμένες απλές προτάσεις⁶ – οι οποίες φυσικά περιγράφουν δεδομένα των αισθήσεων. Έργο της φιλοσοφίας, σύμφωνα με αυτή τη διδασκαλία, είναι η ανάλυση σύνθετων προτά-

3. Βλ. π.χ. Bertrand Russell, "The Philosophy of Logical Atomism" (1919) αναδημ. εις Bertrand Russell, *Logic and Knowledge. Essays 1901-1950* (Λονδίνο, 1956) και "Logical Atomism" (1924) αναδημ. εις Russell, *Logic and Knowledge*.

4. Βλ. π.χ. J. Wisdom, "Logical Constructions, I-V", *Mind* (1931-33).

5. Βλ. Ludwig Wittgenstein (1921) *Tractatus Logico-Philosophicus*, γερμανικό κείμενο: *Logisch-philosophische Abhandlung* και αγγλική μετάφραση από τους D.F. Pears και B.F. McGuinness (Λονδίνο/Νέα Υόρκη, 1966).

6. Αν θέλουμε να είμαστε πιο ακριβείς θα πρέπει να πούμε ότι οι σύνθετες προτάσεις είναι συναρτήσεις αλήθειας (truth functions) ατομικών προτάσεων. Οι σύνθετες προτάσεις δηλαδή αποτελούνται από ατομικές προτάσεις συνδεδεμένες με τους προτασιακούς συνδέσμους (όπως είναι το & [και] και το v [ή]) και τους ποσοδείκτες του πρωτοβάθμιου κατηγορικού λογισμού. Εκείνο που διακρίνει αυτό τον τρόπο σχηματισμού σύνθετων προτάσεων από άλλους τρόπους είναι ότι η αλήθεια ή το ψεύδος της σύνθετης πρότασης είναι συνάρτηση αποκλειστικά και μόνον της αλήθειας ή του ψεύδους των συστατικών της προτάσεων – και όχι του περιεχομένου τους.

σεων σε απλές προτάσεις, η αναγωγή τους δηλαδή σε παρατακτικά συνδεδεμένες ατομικές προτάσεις, ώστε μεταξύ άλλων να καταδειχθεί η θεμελίωσή τους στα δεδομένα των αισθήσεων.

Η ομοιότητα με τον παλαιότερο εμπειρισμό του Locke και του Hume είναι εμφανής. Ο Locke και ο Hume διδάσκουν ότι όλες οι έννοιες είτε προέρχονται άμεσα από αισθητήριες ιδέες και εντυπώσεις είτε προέρχονται έμμεσα από αυτές δια της αφαιρέσεως και του αθροιστικού συνδυασμού τους. Στη νεότερη διδασκαλία τη θέση των εννοιών παίρνουν οι προτάσεις, δηλαδή γλωσσικά αντικείμενα που επιδέχονται αλήθειας ή ψεύδους, ενώ τη θέση του παρατακτικού συνδυασμού ιδεών παίρνει η παρατακτική σύνδεση προτάσεων. Και στις δύο περιπτώσεις οι θεωρητικές αυτές θέσεις είναι εξαγγελτικές ενός προγράμματος – της εφαρμογής τους στις κυριότερες έννοιες/προτάσεις ώστε να καταδειχθεί η θεμελίωσή τους στην εμπειρία και συνεπώς και η εγκυρότητά τους. Σχηματικά μπορούμε να πούμε ότι ο μεν Locke φέρει εις πέρας, αν και με κάποιες λαθροχειρίες, τις προγραμματικές του δηλώσεις, ενώ ο Hume και οι λογικοί ατομιστές δεν κατορθώνουν να θεμελιώσουν τις έννοιες/προτάσεις που τους ενδιαφέρουν σε δεδομένα της εμπειρίας. Τα συμπεράσματα, όμως, στα οποία καταλήγουν οι τελευταίοι είναι διαφορετικά: ο μεν Hume, εμμένοντας στη θεωρία του, οδηγείται στον σκεπτικισμό, ενώ οι λογικοί ατομιστές απαρνούνται τη θεωρία τους.

Ο ακραίος εμπειρισμός των λογικών ατομιστών συνεπάγεται ότι η πραγματικότητα δεν είναι αποτέλεσμα γνωσιακών διεργασιών, με την έννοια ότι δεν συγκροτείται βάσει θεωρητικών, υποθετικών κατασκευών του νου ή του Λόγου – καθότι η συμβολή τους συνίσταται αποκλειστικά σε αφαιρέσεις από τα δεδομένα των αισθήσεων και σε παρατακτικές τους συνδέσεις –, αλλά υφίσταται αυθύπαρκτα, ανεξάρτητη από ουσιαστικές ή περιεχομενικές γνωσιακές διεργασίες. Η συμβολή του νου ή του Λόγου στην οικοδόμηση της πραγματικότητας περιορίζεται στο ελάχιστο: στον (επανα)συνδυασμό ανεξάρτητα υπαρχόντων στοιχείων των οποίων

αποκτούμε έγκυρη γνώση μέσω των αισθήσεων. Έτσι, η πραγματοποίηση του προγράμματος του λογικού ατομισμού αποφέρει γνώση της δομής και της φύσης της πραγματικότητας, τόσο εκείνων των στοιχείων της που υφίστανται ανεξάρτητα από τις συνδυαστικές ικανότητες του Λόγου, όσο και εκείνων που είναι προϊόντα του. Σύμφωνα με τις γνωσιοθεωρητικές του θέσεις, η μόνη έγκυρη γνώση είναι εκείνη που διατυπώνεται από ατομικές προτάσεις που περιγράφουν δεδομένα των αισθήσεων ή από αληθείς σύνθετες προτάσεις οι οποίες συνίστανται σε παρατακτικές συνδέσεις ατομικών προτάσεων. Αντίστοιχα, η πραγματικότητα αποτελείται από βασικά γεγονότα και συναθροίσματα τέτοιων γεγονότων. Τα βασικά γεγονότα αντιστοιχούν σε ατομικές προτάσεις που έχουν τη μορφή $\Pi \alpha$ ή $\Sigma_n \alpha_1, \dots, \alpha_n$, όπου το Π είναι κατηγορημα, το Σ_n μια n -αδική σχέση και τα $\alpha, \alpha_1, \dots, \alpha_n$ εκφράσεις για επιμέρους.

Τα βασικά γεγονότα είναι ανεξάρτητα το ένα από το άλλο: οι σχέσεις τους είναι εξωτερικές· αλλαγές δηλαδή σε ένα βασικό γεγονός δεν επιφέρουν αλλαγές στα υπόλοιπα βασικά γεγονότα. Οι παρατακτικές σχέσεις είναι οι κατεξοχήν εξωτερικές σχέσεις: αλλαγές σε ένα συστατικό στοιχείο ενός αθροίσματος δεν επιφέρουν αλλαγές στα υπόλοιπα συστατικά του. Όταν τώρα νοήσουμε το όλο, δηλαδή στην περίπτωση αυτή το σύνθετο γεγονός, ως μια σχέση μεταξύ των βασικών γεγονότων που το συναπαρτίζουν, η διδασκαλία αυτή συνεπάγεται ότι το όλο, το σύνθετο γεγονός, δεν υπερβαίνει το άθροισμα των μερών του, των συστατικών του βασικών γεγονότων. Κι αυτό, διότι το όλο είναι ή εμπεριέχει μια εξωτερική σχέση μεταξύ βασικών γεγονότων, καθότι τα βασικά γεγονότα δεν σχετίζονται μεταξύ τους παρά μόνον εξωτερικά. Αυτό σημαίνει όμως ότι το όλο δεν συνίσταται σε μια ουσιαστική, περιεχομενική σχέση μεταξύ βασικών γεγονότων, αλλά σε μια τυπική, παρατακτική, αθροιστική σχέση. Στη δεύτερη περίπτωση, μια αλλαγή σε ένα βασικό γεγονός δεν επιφέρει αλλαγές στο όλο οι οποίες θα μπορούσαν να απολήξουν σε αλλαγές στα υπόλοιπα βασικά γεγονότα: η αθροιστική σχέση μεταξύ βασικών γεγονότων

δεν επηρεάζεται από αλλαγές στα βασικά γεγονότα που σχετίζει. Ενώ στην πρώτη περίπτωση μια αλλαγή σε ένα βασικό γεγονός πιθανώς να επιφέρει μια αλλαγή στη σχέση μεταξύ βασικών γεγονότων, κι επομένως μια αλλαγή στο όλο, η οποία επιφέρει αλλαγές στα υπόλοιπα βασικά γεγονότα. Η διδασκαλία ότι τα βασικά γεγονότα σχετίζονται αποκλειστικά με εξωτερικές σχέσεις εγγυάται ότι οι συνθέσεις βασικών γεγονότων που αντιστοιχούν σε σύνθετες προτάσεις είναι πράγματι αθροιστικές, παρατακτικές: μπορούμε σε ένα σύνθετο γεγονός να αντικαταστήσουμε ένα από τα βασικά γεγονότα που το συνθέτουν με κάποιο άλλο δίχως αυτή η αντικατάσταση να επιφέρει αλλαγές στα υπόλοιπα βασικά γεγονότα που το συναπαρτίζουν. Αυτό εκφράζεται στο επίπεδο της γλώσσας με τη διδασκαλία ότι οι σύνθετες προτάσεις είναι *συναρτήσεις αλήθειας* των ατομικών προτάσεων που τις συναπαρτίζουν.⁷

Καθότι οι σχέσεις μεταξύ βασικών γεγονότων δεν είναι ουσιαστικές, είναι θέμα σύμβασης αν θα αποφανθούμε ότι υπάρχουν όλα, αθροίσματα βασικών γεγονότων, εφόσον υπάρχουν τα μέρη, τα βασικά γεγονότα, που τα συναπαρτίζουν αθροιστικά, ή ότι δεν υπάρχουν όλα, καθότι τα όλα δεν συνίστανται παρά σε αθροίσματα βασικών γεγονότων. Κι αυτό, διότι οι εξωτερικές, αθροιστικές σχέσεις μπορούν να θεωρηθούν ότι δεν προσθέτουν τίποτα στον κατάλογο των οντοτήτων που υπάρχουν. Πρόκειται για τυπικές σχέσεις με τις οποίες σχετίζονται οι οποιεσδήποτε οντότητες, ανεξαρτήτως της φύσης τους. Οπωσδήποτε, όμως, τα βασικά γεγονότα είναι οντολογικά πρότερα των όλων που συναπαρτίζουν, καθότι η ύπαρξη των δεύτερων προϋποθέτει την ύπαρξη των πρώτων: δεν μπορούν να υπάρχουν όλα εφόσον δεν υπάρχουν τα μέρη τους.

Οι *λογικοί θετικιστές*, κύριοι εκπρόσωποι⁸ των οποίων

7. Βλ. σημ. 6 παραπάνω.

8. Βλ. σημ. 2 παραπάνω.

είναι ο Carnap,⁹ ο Neurath,¹⁰ ο Schlick¹¹ και ο Waismann¹², υιοθέτησαν στην ουσία το πρόγραμμα αναγωγής των λογικών ατομιστών, διδάσκοντας ότι έργο της φιλοσοφίας είναι η διασάφηση των λογικών σχέσεων που υφίστανται ανάμεσα στις προτάσεις της επιστημονικής γλώσσας (στις οποίες συμπεριλάμβαναν και τις προτάσεις της καθημερινής γλώσσας που περιγράφουν γεγονότα). Η διδασκαλία τους διαφέρει σε αυτό το σημείο από εκείνη των λογικών ατομιστών στη δικαιολόγηση του αναγωγιστικού τους προγράμματος. Οι λογικοί ατομιστές δίδασκαν ότι υπήρχε μια δομική αντιστοιχία μεταξύ γλώσσας και πραγματικότητας η οποία δικαιολογούσε τις αναγωγικές τους δραστηριότητες: οι αναγωγές τους διαλεύκαναν τη φύση και τη δομή της πραγματικότητας, ενώ αντίστροφα οι μεταφυσικές τους αντιλήψεις δικαιολογούσαν τις αναγωγές τους με το σκεπτικό ότι με αυτές αποκάλυπταν την πραγματική (λογική) δομή της γλώσσας, εκείνη τη δομή δηλαδή που αντιστοιχούσε στη δομή της πραγματικότητας. Οι λογικοί θετικιστές, όμως, είχαν ρητά απαρνηθεί τη μεταφυσική. Η διδασκαλία τους ότι το νόημα μιας πρότασης συνίσταται στη μέθοδο επαλήθευσής της συνεπαγόταν ότι μια πρόταση η οποία δεν είναι κατ' αρχήν επαληθεύσιμη στερείται νοήματος. Εφόσον οι μεταφυσικές προτάσεις δεν είναι ούτε κατ' αρχήν επαληθεύσιμες, στερούνται νοήματος, κι επομένως η μεταφυσική δεν αποτελεί νόμιμο αντικείμενο γνώσης. Το

9. Βλ. π.χ. R. Carnap, *Der logische Aufbau der Welt* (Βερολίνο, 1928), *Logische Syntax der Sprache* (Βιέννη, 1934) κυρίως Μέρος 5, *The Unity of Science*, μετ. M. Black (Λονδίνο, 1934), *Philosophy and Logical Syntax* (Λονδίνο 1935) [ελλ. μετ.: *Φιλοσοφία και λογική σύνταξη*, εισ. Ν. Αυγελής, μετ. Ι. Γόρδου (Εγνατία, χ.χ.) και "Logical Foundations of the Unity of Science" (1938) αναδημ. εις O. Hanfling (επιμ.) *Essential Readings in Logical Positivism* (Οξφόρδη, 1981).

10. Βλ. π.χ. O. Neurath, "Physicalism. The Philosophy of the Viennese Circle", *Monist* (1931) και "Protokollsätze", *Erkenntnis* (1932).

11. Βλ. π.χ. M. Schlick, "Positivismus und Realismus", *Erkenntnis* (1932) και "Meaning and Verification", *Philosophical Review* (1936).

12. Βλ. π.χ. F. Waismann, "Verification and Definition" (c. 1930) αναδημ. εις Hanfling, *Essential Readings in Logical Positivism*, και *The Principles of Linguistic Philosophy* (London, 1965). Ο Waismann το έγραψε, βασιζόμενος σε συνομιλίες του με τον Wittgenstein μεταξύ 1927-35, αλλά συνέχισε να το αναθεωρεί μέχρι το θάνατό του. Πρωτοδημοσιεύτηκε το 1965.

αποτέλεσμα αυτής της διδασκαλίας είναι ότι αυτονομείται το πρόγραμμα αναγωγής τους: Εφόσον δεν νομιμοποιούμαστε ούτε να αντλούμε μεταφυσικά συμπεράσματα από αναγωγές ούτε να τις δικαιολογούμε σε αναφορά προς μεταφυσικές αντιλήψεις, η αναγωγή γίνεται αυτοσκοπός. Η αναφορά σε εξωγλωσσικές οντότητες δεν είναι θεμιτή, διότι επιτυγχάνεται μόνο μέσω μεταφυσικών προτάσεων οι οποίες αντιστοιχούν γλωσσικές εκφράσεις με γεγονότα, και στόχος της φιλοσοφίας γίνεται η αναγωγή προτάσεων σε προτάσεις και γενικότερα η διαλεύκανση των λογικών σχέσεων που υφίστανται μεταξύ τους. Η μόνη δικαιολόγηση αυτού του προγράμματος είναι ότι με την πραγματοποίησή του επιτυγχάνεται μια βαθιά κατανόηση της επιστημονικής γλώσσας, του εργαλείου δηλαδή που χρησιμοποιούμε για την απόκτηση γνώσης, πράγμα που μας προφυλάσσει από τον κίνδυνο γλωσσικών καταχρήσεων και κυρίως από τον κίνδυνο να προδούμε σε μεταφυσικούς ισχυρισμούς που στερούνται κάθε νοήματος.

Αυτή ήταν αρχικά η επίσημη και ρητή διδασκαλία των λογικών θετικιστών. Η πρακτική τους όμως παρεξέκλινε από τη θεωρία τους. Έτσι, οι λογικοί θετικιστές δεν δανείστηκαν από τους λογικούς ατομιστές μόνον την ιδέα της αναγωγής, αλλά υιοθέτησαν το λεπτομερές πρόγραμμα αναγωγής τους, αποδεχόμενοι ως χρίζουσες αναγωγής εκείνες τις προτάσεις που είχαν αποδεχτεί ως τέτοιες οι λογικοί ατομιστές, και ως βάση αναγωγής εκείνες τις προτάσεις στις οποίες επιχειρούσαν να αναγάγουν τις υπόλοιπες προτάσεις οι λογικοί ατομιστές. Οι επιλογές αυτές δεν νομιμοποιούνται παρά μόνο με τη χρήση μεταφυσικών προτάσεων που συσχετίζουν γλώσσα και εξωγλωσσικές οντότητες. Για παράδειγμα, οι λογικοί θετικιστές, ακολουθώντας την πρακτική των λογικών ατομιστών, προσδιόριζαν τις βασικές προτάσεις (στις οποίες θα έπρεπε να αναχθούν όλες οι υπόλοιπες) ως εκείνες τις προτάσεις που περιγράφουν δεδομένα των αισθήσεων. Αναφέρονταν έτσι σε εξωγλωσσικές οντότητες (τα δεδομένα των αισθήσεων) και συνέκριναν γλώσσα και πραγματικότητα, παραπέμποντας υπόρρητα στον εμπειρισμό. Το πρόγραμμα αναγωγής των λογικών θετικιστών νομιμοποιείται μόνο στα πλαίσια της επιστη-

μολογίας ενός ακραίου εμπειρισμού και της μεταφυσικής που απορρέει από αυτήν.¹³ Οπωσδήποτε, λοιπόν, η διδασκαλία των λογικών θετικιστών εμπειρείχε ισχυρά μεταφυσικά και γνωσιοθεωρητικά στοιχεία, όπως και η διδασκαλία των λογικών ατομιστών πριν από αυτούς. Μόνο που στη δεύτερη περίπτωση τα στοιχεία αυτά ήταν εξαρχής ρητά, ενώ στην πρώτη αρχικά ήταν υπόρρητα και μόνο με τη συνειδητοποίηση των προβλημάτων που δημιουργούνται με αυτή την προσέγγιση ορισμένα από αυτά υιοθετήθηκαν ρητά.¹⁴

Μέχρι τώρα περιγράψαμε το σκελετό του κοινού προγράμματος αναγωγής των λογικών ατομιστών και των λογικών θετικιστών χωρίς να αναφερθούμε στο περιεχόμενό του, χωρίς να καθορίσουμε δηλαδή ποιες ήταν οι βασικές προτάσεις στις οποίες θα έπρεπε να αναχθούν οι υπόλοιπες και με την αναγωγή ποιων προτάσεων κατεξοχήν ασχολήθηκαν. Το περιεχόμενο των προτάσεων που δέχονταν ως βασικές οι λογικοί ατομιστές και θετικιστές δεν παρέμεινε σταθερό καθόλη τη διάρκεια των ερευνών τους. Αρχικά δίδασκαν ότι οι βασικές προτάσεις περιέγραφαν *αισθητηριακά δεδομένα* (sense data), ενώ αργότερα, ενόψει των δυσκολιών που αντιμετώπισαν όταν επιχείρησαν να αναγάγουν διάφορες σύνθετες προτάσεις σε προτάσεις για αισθητηριακά δεδομένα, καθώς και διαφόρων προβλημάτων, όπως ο σολιψισμός, που προέκυψαν από αυτή την εκδοχή της διδασκαλίας τους, αναθεώρησαν τις απόψεις τους και αποδέχτηκαν ως βασικές τις προτάσεις που περιγράφουν το μακροσκοπικό φυσικό κόσμο. Οι λογικοί ατομιστές ασχολήθηκαν κυρίως με την αναγωγή προτάσεων για μακροσκοπικές οντότητες σε προτάσεις για αισθητηριακά δεδομένα, καθώς και εν μέρει με την αναγωγή προτάσεων για κοινωνικές ολότητες σε προτάσεις για ατομικές συμπεριφορές (τις οποίες σύμφωνα με τη διδασκαλία τους θεωρούσαν ανα-

13. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι από τους λογικούς θετικιστές μόνον ο Carnap και ο Neurath ασπάστηκαν τέτοιες ακραίες αντιλήψεις, κι αυτό μόνον αρχικά.

14. Βλ. π.χ., Waismann, "Verification and Definition", σ. 31, όπου ο Waismann αποδέχεται, βάσει ενός υπερβατικού επιχειρήματος, την ύπαρξη στοιχειωδών ή βασικών προτάσεων που περιγράφουν άμεσα την πραγματικότητα και αποδέχεται συνακόλουθα και την ύπαρξη της αντίστοιχης πραγματικότητας.

γώγιμες σε προτάσεις για αισθητηριακά δεδομένα). Οι λογικοί θετικιστές, πάλι, έδωσαν το βάρος τους σε αναγωγές του πρώτου είδους, καθώς και σε αναγωγές θεωρητικών προτάσεων των φυσικών επιστημών σε παρατηρησιακές προτάσεις. Στόχος των πρώτων, των λογικών ατομιστών, ήταν να δείξουν πως όλες οι προτάσεις ανάγονται σε προτάσεις για μακροσκοπικές οντότητες (συμπεριλαμβανομένων και των ατομικών συμπεριφορών), οι οποίες με τη σειρά τους ανάγονται σε προτάσεις για αισθητηριακά δεδομένα. Ενώ επιπρόσθετος στόχος των λογικών θετικιστών ήταν να δείξουν ότι όλες οι προτάσεις όλων των επιστημών ανάγονται σε προτάσεις για μακροσκοπικές φυσικές οντότητες και τελικά σε προτάσεις για αισθητηριακά δεδομένα. Οι προσπάθειες αυτές απέτυχαν στο σύνολό τους και οδήγησαν και τα δύο αυτά ρεύματα να αναθεωρήσουν ριζικά τις απόψεις τους, όπως θα δούμε λεπτομερέστερα παρακάτω.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε ορισμένες προσπάθειες αναγωγής για να αντιληφθούμε ότι οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι λογικοί ατομιστές και θετικιστές είναι συστηματικές και σε όλες τις περιπτώσεις του ιδίου είδους. Περιληπτικά μπορούμε να πούμε ότι όλες οι προσπάθειες αναγωγής απέτυχαν διότι οι αντίστοιχες οντότητες δεν είναι αθροιστικά όλα, δεν προκύπτουν δηλαδή από την παρατακτική σύνδεση κάποιων άλλων οντοτήτων. Αντίθετα, τα όλα συσχετίζονται με ουσιαστικές σχέσεις τις δεύτερες οντότητες οι οποίες είτε προκύπτουν με αφαίρεση από τα αντίστοιχα όλα είτε συγκροτούνται σε αναφορά προς αυτά, και συνεπώς τα προϋποθέτουν, ενώ τα ίδια τα όλα υπερβαίνουν το άθροισμά τους.

Ο φαινομεναλισμός είναι η διδασκαλία ότι οι μακροσκοπικές οντότητες, όπως είναι τα τραπέζια, οι καρέκλες, οι άνθρωποι, κτλ., είναι λογικές κατασκευές από αισθητηριακά δεδομένα, ότι οι προτάσεις δηλαδή οι οποίες περιέχουν εκφράσεις για τέτοιες οντότητες είναι αναγώγιμες με προτάσεις που περιέχουν μόνον παρατακτικούς λογικούς συνδέσμους και εκφράσεις για αισθητηριακά δεδομένα. Το πρόβλημα που επιχειρεί να λύσει ο φαινομεναλισμός προκύπτει από το ότι οι μακροσκοπικές οντότητες είναι τρισδιάστατες οντότητες με

συνεχή διάρκεια στον χρόνο, ενώ εκείνο που αντιλαμβανόμαστε είναι μόνον κάποιες πλευρές αυτών των οντοτήτων για περιορισμένα, ασυνεχή χρονικά διαστήματα. Προκύπτει επομένως το πρόβλημα του πώς νομιμοποιούμαστε να αποδεχόμαστε την ύπαρξη τέτοιων οντοτήτων. Η απαιτούμενη νομιμοποίηση, σύμφωνα με τον φαινομεναλισμό, παρέχεται αν μπορούμε να δείξουμε ότι οι οντότητες αυτές συνίστανται στο άθροισμα των αντίστοιχων αισθητηριακών δεδομένων. Τα αισθητηριακά δεδομένα, αντίθετα με τις αντιλήψεις, δεν αναφέρονται ούτε έμμεσα στις αντίστοιχες οντότητες: Το περιεχόμενο των αντιλήψεών μας είναι πλευρές των αντίστοιχων οντοτήτων· αντιλαμβανόμαστε δηλαδή κάποια πλευρά ενός τρισδιάστατου χρονικά συνεχούς αντικειμένου για κάποια περιορισμένη χρονική διάρκεια. Έτσι, οι αντιλήψεις προϋποθέτουν την ύπαρξη αυτών των οντοτήτων και συνιστούν ερμηνείες (κάποιων στοιχείων) υπό το φως αυτών των οντοτήτων. Τα αισθητηριακά δεδομένα, αντίθετα, είναι ανερμήνευτες «αντιλήψεις», δεν αναφέρονται στις αντίστοιχες οντότητες. Συνακόλουθα δεν προϋποθέτουν την ύπαρξη αυτών των οντοτήτων. Εκ των υστέρων μπορούμε να πούμε, πράγμα το οποίο παραδέχτηκαν και οι οπαδοί του φαινομεναλισμού, ότι τα αισθητηριακά δεδομένα είναι φιλοσοφικές κατασκευές, και όχι πραγματικά δεδομένα των αισθήσεων, οι οποίες είναι αμφιβόλου εγκυρότητας, καθότι προϋποθέτουν όχι απλώς γνώση της αντίστοιχης οντότητας, αλλά και γνώση του πώς θα έπρεπε να αντιλαμβανόμαστε τις διάφορες πλευρές της υπό διάφορες συνθήκες, αν η αντίληψη δεν ενείχε στοιχεία ερμηνείας. Για παράδειγμα, αντιλαμβανόμαστε μια πλευρά ενός κύβου ως τετράγωνη (πλευρά του κύβου), παρόλο που σύμφωνα με τους κανόνες της προοπτικής θα έπρεπε να την αντιλαμβανόμαστε ως (μη τετράγωνη) παραλληλόγραμμη. Οι φαινομεναλιστές δίδασκαν ότι την αντιλαμβανόμαστε ως παραλληλόγραμμο, και φυσικά όχι ως πλευρά κάποιου κύβου. Εφόσον τώρα τα αισθητηριακά δεδομένα δεν ενέχουν κανένα στοιχείο ερμηνείας, παρέχουν απόλυτα έγκυρη, μη ανατρέψιμη γνώση, καθότι δεν μπορεί κανείς να σφάλει ως προς το ότι, λ.χ., αυτή τη στιγμή έχει ένα παραλληλόγραμμο κόκκινο

αισθητηριακό δεδομένο. Ανάγοντας επομένως τις μακροσκοπικές οντότητες σε αθροίσματα αισθητηριακών δεδομένων θεμελιώνουμε με λογικά απόλυτα έγκυρο τρόπο τις αντίστοιχες γνώσεις μας.

Όταν οι λογικοί ατομιστές και θετικιστές επιχείρησαν να εφαρμόσουν αυτή τη θεωρία σε συγκεκριμένες προτάσεις, να αναγάγουν δηλαδή συγκεκριμένες προτάσεις για μακροσκοπικά αντικείμενα, αντιμετώπισαν ανυπέρβλητες δυσκολίες οι οποίες οδήγησαν στην πεποίθηση ότι τέτοιες αναγωγές είναι κατ' αρχήν αδύνατον να πραγματοποιηθούν. Ας εξετάσουμε, για παράδειγμα, την πρόταση «Υπάρχει μια καρέκλα στο δωμάτιο», στρέφοντας την προσοχή μας μόνον σε εκείνες τις δυσκολίες που αγγίζουν την ουσία της αποτυχίας του φαινομεναλισμού, καθώς και όλων των άλλων προγραμμάτων αναγωγής. Καθότι η καρέκλα υπάρχει στο δωμάτιο ακόμα κι όταν δεν την αντιλαμβάνεται κανείς ώστε να έχει τα κατάλληλα αισθητηριακά δεδομένα, η πρόταση αναγωγής θα πρέπει να είναι υποθετική και να αναφέρεται στα αισθητηριακά δεδομένα που θα είχε κάποιος αν θα βρισκόταν στο δωμάτιο, θα πρέπει δηλαδή να αναφέρεται σε δυνατά (possible) αισθητηριακά δεδομένα και να έχει τη μορφή «Αν κάποιος βρισκόταν στο δωμάτιο, θα είχε τα τάδε... αισθητηριακά δεδομένα». Τα δεδομένα αυτά δεν μπορούν να καθοριστούν ανεξάρτητα από τις συνθήκες (οπτική γωνία, δύναμη και χρώμα του φωτός, κτλ.) υπό τις οποίες κάποιος θα αντιλαμβανόταν την καρέκλα – οι οποίες είναι δυνάμει άπειρες και πολλές από αυτές άγνωστες σε μας – καθώς και ανεξάρτητα από το πώς είναι η καρέκλα. Επομένως, όσες περιγραφές του πώς φαίνεται η καρέκλα κι αν συμπεριλάβουμε στην πρόταση αναγωγής, το νόημά της δεν θα ισοδυναμεί με το νόημα της πρότασης προς αναγωγή, διότι θα υπολείπονται και άλλοι δυνατοί τρόποι να εμφανίζεται η καρέκλα, τρόποι τους οποίους δεν γνωρίζουμε και δεν έχουμε συμπεριλάβει σ' αυτήν. Η καρέκλα, δηλαδή, μπορεί να νοηθεί ως μια πηγή δυνατοτήτων. Ο μόνος τρόπος για να περιγράψουμε όλους αυτούς τους δυνατούς τρόπους εμφάνισής της είναι να τους περιγράψουμε ως «τρόπους με τους οποίους εμφανίζεται η καρέκλα – ή ως

«καρεκλωειδή αισθητηριακά δεδομένα» – θα πρέπει δηλαδή να αναφερθούμε στο πώς είναι η καρέκλα. Η αναφορά σε αυτήν δεν είναι απαλείψιμη. Αυτό όμως σημαίνει ότι το όλο στο οποίο συνίσταται μια καρέκλα υπερβαίνει το άθροισμα των αισθητηριακών δεδομένων που μπορούμε να περιγράψουμε και συμπεριλαμβάνει έναν δυνάμει άπειρο αριθμό άγνωστων δυνατών αισθητηριακών δεδομένων. Επιπλέον, οι τρόποι με τους οποίους εμφανίζεται η καρέκλα προκύπτουν, εφόσον δεν έχουμε γνώση τους, από το πώς είναι η καρέκλα – μεταξύ άλλων. Εφόσον, πάλι, έχουμε γνώση κάποιων τέτοιων τρόπων, τότε η γνώση ότι πρόκειται για τρόπους με τους οποίους εμφανίζεται η καρέκλα προϋποθέτει γνώση του πώς είναι η καρέκλα. Επομένως, οι σχέσεις μεταξύ των τρόπων με τους οποίους εμφανίζεται η καρέκλα, δηλαδή των αντίστοιχων αισθητηριακών δεδομένων, δεν μπορεί να είναι αθροιστικές. Αν μεταβάλλουμε κάποιον από αυτούς, θα πρέπει να προσαρμόσουμε το πώς είναι η καρέκλα σε αυτή την μεταβολή, πράγμα που θα επιφέρει μεταβολές στους υπόλοιπους τρόπους με τους οποίους εμφανίζεται η καρέκλα. Οι εν λόγω σχέσεις συνεπώς είναι ουσιαστικές, περιεχομενικές σχέσεις. Και τα αντίστοιχα αισθητηριακά δεδομένα – αν πράγματι έχουμε τέτοια – προκύπτουν με αφαίρεση από αυτές τις σχέσεις. Αν λοιπόν δεχθούμε ότι έχουμε αισθητηριακά δεδομένα, θα πρέπει να δεχθούμε ότι οι καρέκλες και τα τραπέζια συνίστανται σε ουσιαστικές σχέσεις οι οποίες συσχετίζουν τα αντίστοιχα αισθητηριακά δεδομένα. Δεν αντιλαμβανόμαστε φυσικά αισθητηριακά δεδομένα, αλλά πλευρές μακροσκοπικών αντικειμένων και ως πλευρές οι αντιλήψεις μας προκύπτουν με αφαίρεση από τα αντίστοιχα αντικείμενα τα οποία επομένως και προϋποθέτουν.

Από τα παραπάνω μπορούμε να συμπεράνουμε – συμπέρασμα στο οποίο κατέληξαν με την πάροδο του χρόνου και οι λογικοί ατομιστές και θετικιστές – ότι οι μακροσκοπικές, φυσικές οντότητες δεν είναι παρά θεωρητικές, υποθετικές κατασκευές με τις οποίες οργανώνουμε και συστηματοποιούμε τις εμπειρίες μας και οι οποίες δεν θεμελιώνονται μεν με λογική εγκυρότητα σε αυτές, καθότι τις υπερβαίνουν, ελέγχον-

ται όμως από αυτές – θετικά εφόσον κάποιες εμπειρίες αντιστοιχούν στις προσδοκίες μας ως προς το πώς θα πρέπει να εμφανιστεί, λ.χ., η καρτέκλα στις τάδε συνθήκες, και αρνητικά εφόσον κάποιες εμπειρίες δεν αντιστοιχούν στις προσδοκίες μας. Αν θέλουμε, μπορούμε να ονομάσουμε αυτές τις οντότητες «ολότητες» καθότι συσχετίζουν με ουσιαστικό τρόπο τις αντίστοιχες αντιλήψεις μας – αν και θα δούμε παρακάτω ότι αυτές ο χαρακτηρισμός δεν είναι δόκιμος. Κατάληξη αυτών των συμπερασμάτων είναι το δόγμα ότι η παρατήρηση, τουλάχιστον όσον αφορά τις καθημερινές, μακροσκοπικές, φυσικές οντότητες, είναι θεωρητικά φορτισμένη, εφόσον αντιλαμβάνομαστε πλευρές μακροσκοπικών οντοτήτων οι οποίες είναι θεωρητικές, υποθετικές κατασκευές. Η καθημερινή πραγματικότητα, δηλαδή, είναι παράγωγο ουσιαστικών γνωσιακών διεργασιών και συνεπώς δεν ισχύει γι' αυτήν ο ακραίος χωρισμός γνώσης και είναι.

Σε παρόμοια συμπεράσματα κατέληξαν οι λογικοί θετικιστές και οι μετέπειτα φιλόσοφοι της επιστήμης για τις θεωρητικές οντότητες των φυσικών επιστημών. Οι προσπάθειές τους να αναγάγουν τις θεωρητικές προτάσεις των φυσικών επιστημών σε παρατηρησιακές προτάσεις (και σύμφωνα με το πρόγραμμά τους αυτές τις παρατηρησιακές προτάσεις σε προτάσεις για αισθητηριακά δεδομένα) απέβησαν άκαρπες για τους ίδιους λόγους για τους οποίους απέτυχαν οι προσπάθειες αναγωγής μακροσκοπικών προτάσεων σε προτάσεις για αισθητηριακά δεδομένα.

Ας εξετάσουμε την περίπτωση του ηλεκτρικού ρεύματος. Η πρόταση «Υπάρχει ηλεκτρικό ρεύμα στο σώμα A στο χρόνο t» θα πρέπει να αναχθεί σε μια υποθετική πρόταση η οποία να περιγράφει τι συμβαίνει στο παρατηρησιακό επίπεδο στο χρόνο t σε όλες τις πραγματικές συνθήκες και τι θα συνέβαινε σε όλες τις υποθετικές και αντιπραγματικές συνθήκες. Τα αντίστοιχα παρατηρησιακά αποτελέσματα, βέβαια, εξαρτώνται από τις συνθήκες που θα επικρατούσαν κατά τον χρόνο t, δηλαδή και από τη φύση του αγωγού A και από τις συναφείς περιστάσεις, καθώς και από τη φύση του ηλεκτρικού ρεύματος. Οι συνθήκες αυτές, όμως, πειραματικές ή

άλλες, είναι δυνάμεις άπειρες και πολλές από αυτές άγνωστες σε μας. Για να προσδιορίσουμε, συνεπώς, τα αντίστοιχα παρατηρησιακά αποτελέσματα πρέπει να γνωρίζουμε και τα δύο.

Έτσι, και στην περίπτωση του ηλεκτρικού ρεύματος, θα πρέπει να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι οι προτάσεις που περιέχουν την έκφραση «ηλεκτρικό ρεύμα» δεν είναι αναγώγιμες στις ζητούμενες παρατηρησιακές προτάσεις και ότι το ηλεκτρικό ρεύμα δεν είναι ένα όλο, μια ολότητα που συνίσταται στο άθροισμα κάποιων παρατηρησιακών φαινομένων – των παρατηρησιακών αποτελεσμάτων του. Το ηλεκτρικό ρεύμα είναι μια οντότητα που υπερβαίνει το άθροισμα κάποιων παρατηρησιακών φαινομένων από την άποψη ότι αν μεταβάλουμε κάποιο από αυτά, θα πρέπει να προσαρμόσουμε ανάλογα και τις ιδιότητες του ηλεκτρικού ρεύματος, πράγμα που θα επιφέρει μεταβολές και στα υπόλοιπα παρατηρησιακά φαινόμενα που συνιστούν αποτελέσματά του. Το ηλεκτρικό ρεύμα, επομένως, είναι μια οντότητα που συσχετίζει με ουσιαστικό, και όχι με αθροιστικό, τρόπο τα παρατηρησιακά φαινόμενα που συνιστούν αποτελέσματα της ύπαρξής της. Αν θέλουμε, μπορούμε να την νοήσουμε ως μια μη αθροιστική ολότητα η οποία συσχετίζει με ουσιαστικό τρόπο τα παρατηρησιακά αποτελέσματά της και οργανώνει με αυτό τον τρόπο τις αντίστοιχες εμπειρίες μας. Αντίστοιχα, τα εν λόγω παρατηρησιακά φαινόμενα συλλαμβάνονται ως αποτελέσματα του ηλεκτρικού ρεύματος και πολλά από αυτά συγκροτούνται σε αναφορά προς αυτό. Για παράδειγμα, η ηλεκτρόλυση μιας ουσίας συγκροτείται σε αναφορά προς το ηλεκτρικό ρεύμα που την προκαλεί. Χωρίς τη θεωρία του ηλεκτρισμού θα παρατηρούσαμε ίσως την εμφάνιση κάποιων φυσαλίδων σε αυτά που τώρα ονομάζουμε «ηλεκτρώδια», δεν θα παρατηρούσαμε όμως την ηλεκτρόλυση του νερού σε υδρογόνο και οξυγόνο. Αυτό βέβαια δεν ισχύει για όλα τα παρατηρησιακά αποτελέσματα της ύπαρξης ηλεκτρικού ρεύματος, καθότι όλα δεν συγκροτούνται άμεσα σε αναφορά προς τη θεωρία του ηλεκτρισμού. Συγκροτούνται, όμως, άμεσα σε αναφορά προς κάποια θεωρία και έμμεσα ή και αρνητικά σε αναφορά προς τη θεωρία του ηλεκτρισμού μέσω των διασυνδέσεών της με τις υπόλοιπες.

Αυτό μάλιστα γίνεται πιο φανερό αν δεχθούμε έναν ολισμό του είδους που ασπάζεται ο Quine.¹⁵ Σύμφωνα με τον Quine, εφόσον οι παρατηρησιακές προτάσεις είναι λογικά επακόλουθα περισσότερων της μιας θεωρίας, μια παρατήρηση τεκμηριώνει όλες τις αντίστοιχες θεωρίες και αντίστροφα εξηγείται από όλες τις θεωρίες μαζί, ενώ συγκροτησιακά στοιχεία αυτών των παρατηρήσεων είναι αυτές οι θεωρίες. Έτσι, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το σύνολο των παρατηρήσεων τεκμηριώνει όλες τις θεωρίες μας ταυτόχρονα και, αντίστροφα, ότι οι θεωρίες μας μόνον ως σύνολο εξηγούν και συγκροτούν τα αντίστοιχα φαινόμενα.

Οι αποτυχημένες προσπάθειες αναγωγής των θεωρητικών προτάσεων των φυσικών επιστημών σε παρατηρησιακές προτάσεις συνέβαλαν αποφασιστικά στην ανατροπή του θετικιστικού προτύπου των φυσικών επιστημών. Οι θεωρητικές οντότητες είναι υποθετικές κατασκευές τις οποίες θέτουμε για να οργανώσουμε και να εξηγήσουμε τις παρατηρήσεις μας και να προβλέψουμε μελλοντικές παρατηρήσεις. Μια θεωρία δεν θεμελιώνεται με απόλυτη εγκυρότητα στην παρατήρηση, όπως πίστευαν αρχικά οι λογικοί θετικιστές, αλλά απλώς τεκμηριώνεται εν μέρει από αυτήν. Η θεωρία υπερβαίνει την παρατήρηση όχι μόνο πρακτικά, από την άποψη ότι δεν μπορούμε να παρατηρήσουμε όλα τα παρελθοντικά, παρόντα και μελλοντικά παρατηρησιακά φαινόμενα, αλλά και κατ' αρχήν, καθότι αναφέρεται σε αντιπραγματικά παρατηρησιακά φαινόμενα, τα οποία ως τέτοια δεν υπήρξαν ή δεν θα υπάρξουν ποτέ. Για παράδειγμα, από τη θεωρία του ηλεκτρισμού μπορούμε να συναγάγουμε ότι αν είχε περάσει ηλεκτρικό ρεύμα από αυτό το υγρό, θα είχε ηλεκτρολυθεί σε υδρογόνο και οξυγόνο. Δεν πέρασε, όμως, ηλεκτρικό ρεύμα από αυτό το υγρό. Η «πρόβλεψη» επομένως της θεωρίας δεν μπορεί ούτε

15. Βλ. π.χ. W.V. Quine, "Two Dogmas of Empiricism" (1951) αναδημ. εις W.V. Quine, *From a Logical Point of View* (N. Υόρκη, 1961), σσ. 43-4, "Five Milestones of Empiricism" εις W.V. Quine, *Theories and Things* (Καίμπριτζ, Μασ./Λονδίνο, 1981) [ελλ. μετ.: «Πέντε ορόσημα του εμπειρισμού», *Δευκαλίων* (1992)] και "Three Indeterminacies" (1989) εις R.B. Barrett & R.F. Gibson (επιμ.) *Perspectives on Quine* (Οξφόρδη, 1990), σ. 11.

κατ' αρχήν να ελεγχθεί. Αντίστροφα, πάλι, η παρατήρηση είναι θεωρητικά φορτισμένη, καθότι συγκροτείται σε αναφορά προς διάφορες θεωρίες, επιστημονικές ή μη. Αυτό συνεπάγεται, όμως, ότι μια θεωρία δεν μπορεί να τεκμηριωθεί καν με βάση την παρατήρηση, καθότι αυτή προϋποθέτει την αλήθεια είτε της ίδιας της προς τεκμηρίωση θεωρίας είτε κάποιων άλλων θεωριών οι οποίες εξίσου δεν μπορούν να τεκμηριωθούν βάσει παρατηρήσεων. Επακόλουθο της αποτυχίας του θετικιστικού προγράμματος είναι ο σχετικισμός και ο ανορθολογισμός του Kuhn¹⁶ και του Feyerabend¹⁷, από τη διδασκαλία των οποίων προκύπτει ότι η αποδοχή μιας επιστημονικής θεωρίας είναι ανορθολογική: Αφενός μεν η θεωρία υπερβαίνει την παρατήρηση, και επομένως περισσότερες από μία γνωσιακά εξίσου έγκυρες θεωρίες είναι συμβιβάσιμες με το σώμα των παρατηρήσιμων φαινομένων, αφετέρου όμως τα παρατηρήσιμα φαινόμενα συγκροτούνται σε αναφορά προς θεωρίες οι οποίες χρίζουν τεκμηρίωσης και επομένως δεν παρέχουν την απαιτούμενη γνωσιακά έγκυρη βάση δεδομένων για να τεκμηριωθεί μια θεωρία. Συνεπώς, τα κριτήρια για την αποδοχή μιας θεωρίας είναι γνωσιακά αυθαίρετα και συνίστανται σε κάποιες «αξίες». Καθότι τώρα, σύμφωνα με τον Kuhn και τον Feyerabend και τους περισσότερους φιλοσόφους των θετικών επιστημών, οι αξίες είναι υποκειμενικές, η αποδοχή μιας θεωρίας είναι σχετική προς τις αξίες που ασπάζεται κανείς και είναι ανορθολογική εφόσον αυτές δεν θεμελιώνονται. Ανεξάρτητα του προβλήματος αυτού, μπορούμε να επισημάνουμε ότι επακόλουθο της διδασκαλίας ότι η θεωρία υπερβαίνει την παρατήρηση και ότι η παρατήρηση είναι θεωρητικά φορτισμένη είναι ότι η επιστημονική πραγματικότητα, όπως και η καθημερινή, είναι προϊόν ουσιαστικών γνωσιακών διεργασιών. Και ως εκ τούτου δεν νομιμοποιείται

16. Βλ. π.χ. T. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions* (1962) (Σικάγο, 1970²) [ελλ. μετ.: *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, εισ., επιμ. Β. Κάλφας, μετ. Γ. Γεωργακόπουλος, Β. Κάλφας (Θεσσαλονίκη, 1981)].

17. Βλ. π.χ. P. Feyerabend, *Against Method* (Λονδίνο, 1975) [ελλ. μετ.: *Ενάντια στη Μέθοδο*, εισ., επιμ. Γ. Γκουνταρούλης, μετ. Γρ. Καυκαλάς, Γ. Γκουνταρούλης (Θεσσαλονίκη, 1983)].

ο ακραίος χωρισμός γνώσης και είναι, που συνεπάγεται ο ακραίος εμπειρισμός.

II

Μέσα στα πλαίσια του ακραίου εμπειρισμού που αποδέχονταν οι λογικοί ατομιστές και θετικιστές, τόσο ο επιστημολογικός, όσο και ο οντολογικός ατομισμός φαίνεται πράγματι να είναι αποδεκτός. Σύμφωνα με αυτές τις θεωρίες η γνώση θεμελιώνεται μόνο μέσω των αισθήσεων. Οι ολότητες, όμως, των κοινωνικών επιστημών δεν είναι αντιληπτές από τις αισθήσεις με τον τρόπο που είναι αντιληπτές οι ατομικές συμπεριφορές. Επομένως, η γνώση μιας ολότητας προϋποθέτει γνώση του ατομικού και θεμελιώνεται στη γνώση ατομικών συμπεριφορών. Η γνώση του χρηματο-οικονομικού συστήματος προϋποθέτει και θεμελιώνεται στη γνώση ατομικών συμπεριφορών, όπως είναι οι επιμέρους αγοραπωλησίες, οι συμπεριφορές ατόμων σε τράπεζες, στη βιομηχανία, στο εμπόριο, στην εκτύπωση χαρτονομίσματος, κ.ο.κ. Συναθροίζοντας αυτές τις συμπεριφορές και γενικεύοντας κατάλληλα αποκτούμε γνώση του αντίστοιχου χρηματοοικονομικού συστήματος.

Παρενθετικά θα πρέπει να επισημάνουμε ότι αυτή η σύντομη «θεμελίωση» του επιστημολογικού ατομισμού παραβλέπει ένα καίριο πρόβλημα το οποίο δεν λύνεται μέσα στα πλαίσια των θέσεων του ακραίου εμπειρισμού. Συγκεκριμένα, παραβλέπει το πρόβλημα της γνώσης του νου, δηλαδή των πεποιθήσεων, των επιθυμιών, των προθέσεων, των φόβων, των ελπίδων και εν γένει όλων των ψυχολογικών στάσεων των επιμέρους ατόμων. Οι πεποιθήσεις, οι επιθυμίες και οι προθέσεις, αντίθετα ίσως με τις ατομικές συμπεριφορές, δεν είναι αντιληπτές από τις αισθήσεις. Οι πεποιθήσεις, όμως, οι επιθυμίες και οι προθέσεις είναι απαραίτητες για την περιγραφή (δηλαδή τη συγκρότηση) των ατομικών συμπεριφορών ως πράξεων ή έστω ως πράξεων που έχουν κάποιο ενδιαφέρον ή σημασία για τις κοινωνικές επιστήμες, για την εξήγηση ατομικών συμπεριφορών, καθώς και για την επίτευξη γενικεύσεων οι οποίες να συνθέτουν γνώση θεσμών. Ο ακραίος εμπειρι-

σμός του ατομιστή δεν μπορεί να εξηγήσει τη γνώση του νου, των πράξεων και των ψυχολογικών στάσεων εν γένει, παρά μόνον θεωρώντας ότι αυτές είναι αναγώγιμες σε συμπεριφορές, αποδεχόμενες δηλαδή τον μπηχαδιορισμό ή συμπεριφορισμό. Γι' αυτό και οι λογικοί ατομιστές και θετικιστές δίδασκαν αρχικά ότι οι κοινωνικές ολότητες είναι έμμεσα αναγώγιμες σε ατομικές συμπεριφορές.

Εφόσον, τώρα, τα μόνα συστατικά της πραγματικότητας, που νομιμοποιούμαστε να αποφανθούμε ότι υπάρχουν, είναι εκείνα τα συστατικά, η γνώση των οποίων θεμελιώνεται άμεσα στα δεδομένα της εμπειρίας ή έμμεσα με άθροιση και αφαίρεση από αυτά, ο επιστημολογικός ατομισμός συνεπάγεται τον οντολογικό ατομισμό. Κοινωνικές ολότητες υπάρχουν ή νομιμοποιούμαστε να αποφανθούμε ότι υπάρχουν, μόνον εφόσον η γνώση τους θεμελιώνεται άμεσα ή έμμεσα στα δεδομένα της εμπειρίας. Όπως ήδη παρατηρήσαμε, είναι θέμα σύμβασης αν θα αποφανθούμε ότι υπάρχουν ολότητες, εφόσον υπάρχουν τα μέρη τους που τις συναπαρτίζουν αθροιστικά ή ότι δεν υπάρχουν, καθότι οι ολότητες δεν συνίστανται παρά σε συναθροίσματα άλλων στοιχείων, τα οποία είναι ως εκ τούτου οντολογικά πρότερα των αντίστοιχων ολοτήτων.

Έτσι, αν ο οπαδός του ολισμού θελήσει να υπερασπιστεί τη θέση του, θα πρέπει, πρώτον, να δείξει ότι η γνωσιακή υπόσταση κοινωνικής ολότητας και ατομικού και οι γνωσιακές σχέσεις μεταξύ τους δεν είναι εκείνες που πρεσβεύουν οι ατομιστές π.χ., θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι το ατομικό δεν είναι παρατηρήσιμο, όπως διατείνονται οι ατομιστές,¹⁸ κι ότι επομένως θα πρέπει να αναθεωρηθούν και οι γνωσιακές του σχέσεις με την ολότητα. Και δεύτερον, θα πρέπει να δείξει ότι η οντολογική υπόσταση ολότητας και ατομικού και οι οντολογικές σχέσεις μεταξύ τους δεν είναι εκείνες που πρεσβεύουν π.χ. οι ατομιστές, θα μπορούσε να δείξει ότι οι ολότητες είναι επιφαινόμενα του ατομικού (δηλαδή έχουν εκείνη τη σχέση προς το ατομικό που έχουν, σύμφωνα με τον

18. Βλ. π.χ. M. Mandelbaum, "Societal Facts" (1955) αναδημ. εις A. Ryan (επιμ.) *The Philosophy of Social Explanation* (Οξφόρδη, 1973), σσ. 115-16.

επιφαινομεναλισμό, τα περιεχόμενα της συνείδησης προς εγκεφαλικά συμβάντα και καταστάσεις) και ως εκ τούτου εξαρτώνται μεν από το ατομικό, αλλά ταυτόχρονα το υπερβαίνουν.¹⁹

Τέτοιοι προβληματισμοί και θέσεις απαντώνται στη σχετική βιβλιογραφία μετά την επίθεση του Hayek²⁰ και του Popper,²¹ κατά τις δεκαετίες του '40 και του '50, στον ολισμό. Ο Hayek και ο Popper, και μαζί τους και ο Watkins,²² ανέπτυξαν μια εκδοχή του ατομισμού που έγινε γνωστή ως *μεθοδολογικός ατομισμός*. Ο μεθοδολογικός ατομισμός διδάσκει ότι για να κατανοήσουμε κοινωνικά φαινόμενα, κοινωνικές αλλαγές και γεγονότα, θα πρέπει να τα εξηγήσουμε αναφερόμενοι στη συμπεριφορά, στις προδιαθέσεις, πεποιθήσεις, αποφάσεις, κτλ. ατόμων. Έτσι, στον οντολογικό και τον επιστημολογικό ατομισμό προστίθεται ο μεθοδολογικός ατομισμός ο οποίος δεν αναφέρεται στην οντολογική ή στη γνωσιακή υπόσταση ολότητων και ατομικού, αλλά στην *εξηγητική τους υπόσταση*.

Οι παραπάνω θεωρητικοί αναφέρονται σε οντολογικά και γνωσιολογικά ζητήματα για να εξηγήσουν και να υποστηρίξουν τις απόψεις τους για το μεθοδολογικό ατομισμό, αν και δεν τα χαρακτηρίζουν ρητά ως τέτοια. Έτσι, διδάσκουν

19. Βλ. π.χ. Mandelbaum "Societal Facts", σσ. 117-18.

20. Βλ. π.χ. F.A. Hayek, *The Counter-Revolution of Science* (1952) (Ινδιανάπολις, 1979), κεφ. 4, 6, 8, και *Individualism and Economic Order* (Λονδίνο, 1948).

21. Βλ. π.χ. K.R. Popper, *The Open Society and its Enemies* (1945) (Λονδίνο, 1966⁵) [ελλ. μετ.: *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*, τόμ. I και II, εισ., μετ. Ε. Παπαδάκη (Αθήνα/Γιάννινα, 1980, 1982)] κεφ. 14, και *The Poverty of Historicism* (Λονδίνο, 1957), κεφ. 7, 23, 24, 31. Σημειώνουμε ότι οι απόψεις του Popper για τον ολισμό, κυρίως στα μεταγενέστερά του έργα, είναι πολύπλοκες και εν μέρει αμφίσημες, έτσι ώστε να μην είναι σαφής η τοποθέτησή του.

22. Βλ. π.χ. J.W.N. Watkins, "Ideal Types and Historical Explanation" (1952) αναδημ. εις Ryan, *The Philosophy of Social Explanation* και "Historical Explanation in the Social Sciences", *British Journal for the Philosophy of Science* (1957). Για μεταγενέστερα κείμενα υπέρ του μεθοδολογικού ατομισμού βλ. κυρίως J. Elster, *Making Sense of Marx* (Καίμπριτζ, 1985) σ.σ. 3-48, καθώς και R. Nozick, "On Austrian Methodology", *Synthese* (1977) και D. Mellor, "The Reduction of Society" *Philosophy* (1982). Σχετικά με τις απόψεις του J. Elster βλ. Δ. Γράβαρης, «Το αίτημα της μικροθεμελίωσης των μακρο-κοινωνικών κατηγοριών στο θεωρητικό υπόδειγμα του αναλυτικού μαρξισμού», *Αξιολογικά* 2 (1991).

ότι τα κοινωνικά όλα είναι νοητικά ή αφηρημένα μοντέλα, ανθρώπινες κατασκευές²³ – ενώ τα άτομα δεν είναι – και προκύπτουν ως αποτέλεσμα των συμπεριφορών, αποφάσεων, κτλ. μεμονωμένων ατόμων.²⁴ Πιστεύουν επίσης ότι αυτό είναι συνέπεια του ότι τα κοινωνικά όλα δεν είναι παρατηρήσιμα – ενώ το ατομικό είναι γνωσιακά πιο προσιτό. Για να εξηγήσουμε επομένως την ύπαρξη μιας ολότητας θα πρέπει να παραγάγουμε τις αντίστοιχες προτάσεις από προτάσεις για τις προδιαθέσεις, τις πεποιθήσεις, τις αποφάσεις, κτλ., των ανάλογων ατόμων.

Αντίστοιχα, οι ολιστές, δεχόμενοι εν μέρει τα θεωρητικά πλαίσια που θέτουν οι ατομιστές, επιχειρηματολογούν σε διάφορα επίπεδα. Κατά κανόνα αντιμάχονται το μεθοδολογικό ατομισμό, συνήθως με το επιχείρημα ότι στις εξηγήσεις, όπως τις αντιλαμβάνονται και οι μεθοδολογικοί ατομιστές, εμπεριέχονται κοινωνιολογικές έννοιες οι οποίες δεν είναι αναγώγιμες σε ατομιστικές έννοιες. Αναγκάζονται, όμως, είτε να διατυπώσουν άλλα επιχειρήματα υπέρ του οντολογικού ολισμού ή να τον απαρνηθούν. Έτσι, ο Mandelbaum²⁵ πρώτα υποστηρίζει ότι οι εξηγήσεις ατομικών πράξεων εμπεριέχουν μη αναγώγιμες κοινωνιολογικές έννοιες και στη συνέχεια αναγκάζεται να αντιμετωπίσει μια οντολογική ένσταση στις ολότητες αναφερόμενος στον επιφαινομεναλισμό και υποστηρίζοντας ότι τα κοινωνικά γεγονότα θα μπορούσαν να θεωρηθούν επιφαινόμενα των ψυχολογικών, ατομιστικών γεγονότων. Αντίθετα, ο Goldstein²⁶ αποδέχεται μεν το μεθοδολογικό ολισμό με το παραπάνω επιχείρημα, απαρνείται όμως τον οντολογικό

23. Αυτά τα αφηρημένα μοντέλα διαφέρουν από τις θεωρητικές κατασκευές στις οποίες συνίστανται οι καθημερινές ολότητες και οι επιστημονικές ολότητες στο ότι πρόκειται για αφαιρέσεις και γενικεύσεις από ατομικές συμπεριφορές, ψυχολογικές στάσεις και σχέσεις μεταξύ ατόμων. Ο θεωρητικός χαρακτήρας των κοινωνικών ολοτήτων αναγνωρίζεται, δεν συμπίπτει όμως με την έννοια του θεωρητικού που αναπτύσσουμε σε αυτό το άρθρο.

24. Αυτού του είδους η εξήγηση φαίνεται ότι ενέχει στοιχεία γενετικού χαρακτήρα. Βλ. π.χ. Hayek, *The Counter-Revolution...*, σσ. 70 επ.

25. Βλ. Mandelbaum "Societal Facts", σσ. 114-16.

26. Βλ. L.J. Goldstein "The Two Theses of Methodological Individualism", *British Journal for the Philosophy of Science* (1958), σσ. 1-6.

ολισμό, θεωρώντας ότι συνεπάγεται την αποδοχή μη-ανθρώπινων οντοτήτων οι οποίες καθορίζουν τι θα συμβεί στους ανθρώπους. Επιπρόσθετα επιχειρήματα φέρει ο Mandelbaum και εναντίον του επιστημολογικού ατομισμού παρατηρώντας ότι εξίσου μη παρατηρήσιμες με τα κοινωνικά φαινόμενα είναι οι ατομικές προθέσεις, πεποιθήσεις, αποφάσεις, κτλ.²⁷

Τα αποσπασματικά αυτά προβλήματα δεν ανακύπτουν όταν δεχθούμε ότι η πραγματικότητα είναι προϊόν ουσιαστικών γνωσιακών διεργασιών. Ο οντολογικός, ο επιστημολογικός και ο μεθοδολογικός ολισμός προκύπτουν ως πλευρές μιας ενιαίας διδασκαλίας: Οι ολότητες των κοινωνικών επιστημών είναι θεωρητικές, υποθετικές οντότητες που υπερβαίνουν τις ατομικές συμπεριφορές, πεποιθήσεις, επιθυμίες, κτλ., με τις οποίες τεκμηριώνονται – οι οποίες με τη σειρά τους είναι θεωρητικά φορτισμένες από διάφορες ρητές ή υπόρρητες κοινωνιολογικές θεωρίες – και τις οποίες θέτουμε για να εξηγήσουμε, μεταξύ άλλων, αυτές τις ατομικές συμπεριφορές, πεποιθήσεις, επιθυμίες, κτλ. Δεδομένου ότι αυτές οι θεωρητικές οντότητες συνιστούν συγκροτησιακά στοιχεία του ατομικού, συνθήκες δυνατότητας την ύπαρξής και της γνώσης του ατομικού, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί η ύπαρξή τους δίχως να αμφισβητηθεί η γνωσιακή τους προτεραιότητα έναντι του ατομικού· και δεν μπορεί να αμφισβητηθεί η γνωσιακή τους προτεραιότητα δίχως να αμφισβητηθεί η ύπαρξή τους. Επιπλέον, εφόσον τίθενται για να εξηγήσουν το ατομικό, για να οργανώσουν και να συστηματοποιήσουν τις αντίστοιχες εμπειρίες, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί η εξηγητική τους ισχύς και προτεραιότητα, δίχως να αμφισβητηθεί η ύπαρξή τους και η γνωσιακή τους προτεραιότητα, και αντίστροφα.²⁸

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε αυτή τη θέση διεξοδικά. Πρώτα θα εξετάσουμε μια πρόταση για μια κοινωνική ολότητα, προκειμένου να δείξουμε ότι η αναγωγή της σε μια πρό-

27. Βλ. Mandelbaum "Societal Facts", σσ. 116-18.

28. Στο παραπάνω απλουστευτικό σχήμα δεν εξετάζεται το ζήτημα αν η συγκρότηση οντοτήτων διαφόρων κατηγοριών (φυσικών, ψυχολογικών, κοινωνιολογικών, κτλ.) είναι ολιστική ή αν επιτυγχάνεται σταδιακά, κατηγοριακό επίπεδο με κατηγοριακό επίπεδο.

ταση για ατομικές συμπεριφορές, πεποιθήσεις, επιθυμίες, προθέσεις, κτλ. συναντά παρόμοιες δυσκολίες με εκείνες που είδαμε ότι συναντούν τα άλλα είδη αναγωγής. Ενώ στην επόμενη ενότητα θα προβούμε σε έναν λεπτομερή παραλληλισμό μεταξύ μακροσκοπικών και μικροσκοπικών φυσικών οντοτήτων και κοινωνικών οντοτήτων ώστε να καταδειχθούν οι ομοιότητες στη «λογική» τους, δηλαδή στις σχέσεις τους με την αντίληψη, την παρατήρηση και το ατομικό αντίστοιχα, καθώς και οι ομοιότητες στην οντολογική, γνωσιακή και εξηγητική τους υπόσταση.

Ας εξετάσουμε, λοιπόν, την πρόταση «Υπάρχει ο θεσμός του χρηματιστηρίου στην Ελλάδα». Η πρόταση αυτή, σύμφωνα με την άποψη των ατομιστών, μπορεί να αναχθεί σε μια πρόταση για άτομα και τις συμπεριφορές τους, τις πεποιθήσεις τους, τις αποφάσεις τους, κ.τλ., η οποία δεν περιέχει εκφράσεις που να αναφέρονται, άμεσα ή έμμεσα, στο ελληνικό χρηματιστήριο, καθώς και σε κανέναν άλλο θεσμό. Η πρόταση αυτή, δηλαδή, θα περιγράφει ατομικές συμπεριφορές, σκοπούς, πεποιθήσεις, κτλ. των οποίων το περιεχόμενο δεν θα αναφέρεται άμεσα ή έμμεσα σε κανέναν θεσμό, αλλά θα είναι καθαρά ψυχολογικό. (Χάριν απλότητας αγνοούμε την αναγωγή της έκφρασης «Ελλάδα» που εμπεριέχεται στην εν λόγω πρόταση). Δύο φαινομενικά διαφορετικά προβλήματα προκύπτουν σε σχέση με αυτή την προτιθέμενη αναγωγή. Το πρώτο αφορά τις συμπεριφορές στις οποίες θα πρέπει να αναφέρεται η πρόταση αναγωγής· το δεύτερο, τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να περιγράψουμε αυτές τις συμπεριφορές. Στο μέτρο όμως που δεν υπάρχουν συμπεριφορές, ανεξάρτητα από τον τρόπο περιγραφής τους, τα δυο προβλήματα δεν συνιστούν παρά όψεις ενός και του αυτού προβλήματος.

Το πρώτο πρόβλημα προκύπτει όταν επιχειρήσουμε να προσδιορίσουμε τις συμπεριφορές τις οποίες θα περιγράφει η πρόταση αναγωγής. Η πρόταση αναγωγής δεν μπορεί να αναφέρεται μόνο σε πραγματικές, συναφείς προς το χρηματιστήριο, συμπεριφορές – σε συμπεριφορές δηλαδή οι οποίες έχουν υπάρξει ή θα υπάρξουν. Κι αυτό, διότι η πρόταση «Υπάρχει ο θεσμός του χρηματιστηρίου στην Ελλάδα», αν είναι αληθής,

αν δηλαδή πράγματι υπάρχει ο θεσμός του χρηματιστηρίου στην Ελλάδα, παραμένει αληθής ακόμα κι αν κάποιο άτομο θα είχε συμπεριφερθεί με διαφορετικό τρόπο από αυτόν με τον οποίο πράγματι συμπεριφέρθηκε ή αν κάποιο υποθετικό άτομο είχε υπάρξει και είχε επιδοθεί σε κάποια συμπεριφορά σχετική με το ελληνικό χρηματιστήριο. Με άλλα λόγια, το περιεχόμενο της πρότασης που επιχειρούμε να αναγάγουμε υπερβαίνει το περιεχόμενο μιας πρότασης, η οποία θα περιέγραφε μόνον πραγματικές συμπεριφορές, και η πρόταση επομένως θα πρέπει να αναχθεί σε μια πρόταση που θα περιγράφει επιπλέον αντιπραγματικές και υποθετικές συμπεριφορές. Αντίστοιχα, ο θεσμός του χρηματιστηρίου δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι μια οντότητα η οποία συνίσταται στο άθροισμα κάποιων πραγματικών συμπεριφορών, αλλά θα πρέπει να θεωρηθεί ότι συνίσταται στο συνάθροισμα πραγματικών και δυνατών συμπεριφορών που σχετίζονται με το ελληνικό χρηματιστήριο. Ο θεσμός, δηλαδή, του χρηματιστηρίου θα μπορούσε να νοηθεί ως μια πηγή δυνατοτήτων. Η δυσκολία που προκύπτει όταν επιχειρήσουμε να αναγάγουμε την πρότασή μας σε πραγματικές και δυνατές συμπεριφορές μάς φέρνει στο δεύτερο πρόβλημα που αναφέραμε: *Πρώτον*, οι εν λόγω δυνατές συμπεριφορές, όταν περιγραφούν με καθαρά ψυχολογικούς όρους, ποικίλλουν με απροσδιόριστους τρόπους ανάλογα με τις περιστάσεις συμπεριφοράς. Για παράδειγμα, υπάρχουν πολλοί τρόποι με τους οποίους μπορεί κανείς να αγοράσει μετοχές μέσω χρηματιστηρίου: μπορεί να τις αγοράσει μέσω κάποιου προσώπου (του χρηματιστή) δίνοντάς του αυτοπροσώπως ή μέσω κάποιου άλλου (της γραμματέα του) ή..., προφορικά ή τηλεφωνικά ή με φαξ ή... την αντίστοιχη εντολή (και αυτή η πράξη θα πρέπει να περιγραφεί με ψυχολογικούς όρους) και πηγαίνοντας ο ίδιος ή... να τις πάρει (παραλάβει) ή αφήνοντάς τις στο χρηματιστή καταχωρημένες στο όνομά του σε κάποιον φάκελο ή στον ηλεκτρονικό υπολογιστή ή... κτλ., κτλ. Ο Χ, ένα πραγματικό άτομο, αγόρασε μετοχές με έναν από αυτούς τους δυνατούς τρόπους. Θα μπορούσε όμως να τις είχε αγοράσει με κάποιον άλλον, ενώ στο μέλλον πιθανότατα να μπορεί κανείς να αγοράσει μετοχές με διάφο-

ρους, άγνωστους σε μας τρόπους. Με ποιον τρόπο αγοράζει κανείς μετοχές εξαρτάται από τους τρόπους που είναι διαθέσιμοι στην κοινωνία στην οποία ζει, καθώς και στον ίδιο εκείνη τη στιγμή. Δεν μπορούν, επομένως, να καθοριστούν οι δυνατές συμπεριφορές αγοράς μετοχών μέσω χρηματιστηρίου ανεξάρτητα από τις περιστάσεις υπό τις οποίες επιτελούνται. Ταυτόχρονα όμως δεν μπορούν να καθοριστούν αυτές οι συμπεριφορές ανεξάρτητα από τη φύση του εν λόγω θεσμού του χρηματιστηρίου, ανεξάρτητα δηλαδή από τις αντίστοιχες ρυθμίσεις ή τις χρηματιστηριακές πρακτικές. Κι αυτό διότι η αγορά μετοχών μέσω χρηματιστηρίου προϋποθέτει την ύπαρξη κάποιων γενικών ρυθμίσεων που τη διέπουν. Όλοι όσοι αγοράζουν μετοχές μέσω χρηματιστηρίου ακολουθούν μια διαδικασία που είναι δοσμένη εκ των προτέρων και ακολουθώντας την οποία επιτελεί κανείς την πράξη της αγοράς μετοχών μέσω χρηματιστηρίου. Η συμπεριφορά του συνιστά εφαρμογή των αντίστοιχων γενικών ρυθμίσεων στις δεδομένες περιστάσεις. Επιλέγει μεν με ποιον τρόπο θα αγοράσει μετοχές, μόνο όμως μέσα στα πλαίσια και στα όρια που θέτουν οι εν λόγω ρυθμίσεις. Αν ξεφύγει από αυτά τα πλαίσια, η αγορά είναι άκυρη. Έτσι, μπορεί μεν να επιλέξει κανείς με ποιον τρόπο θα επικοινωνήσει με τον χρηματιστή του προκειμένου να αγοράσει μετοχές, δεν μπορεί όμως να τις αγοράσει με απευθείας συναλλαγή με τον πωλητή ή τους πωλητές των μετοχών. Προϋπόθεση δηλαδή της αγοράς μετοχών μέσω χρηματιστηρίου είναι η ύπαρξη κάποιων γενικών ρυθμίσεων ή κάποιων πρακτικών (η γνώση των οποίων συνιστά γνώση του γενικού) που να διέπουν αυτές τις αγοραπωλησίες. Δεν μπορούν, λοιπόν, να προκαθοριστούν οι δυνατοί τρόποι αγοράς μετοχών μέσω χρηματιστηρίου ανεξάρτητα από τις περιστάσεις υπό τις οποίες επιτελούνται αυτές οι πράξεις – οι οποίες είναι δύναμι άπειρες, ενώ πολλές από αυτές είναι άγνωστες σε μας –, καθώς και ανεξάρτητα από τη φύση του θεσμού του χρηματιστηρίου, δηλαδή τις ρυθμίσεις του. Το ίδιο φυσικά ισχύει για όλες τις άλλες συναφείς προς το ελληνικό χρηματιστήριο συμπεριφορές. Δεν είναι δυνατόν επομένως να κατασκευάσουμε μια πρόταση αναγωγής η οποία να περιγράφει όλες τις δυνα-

τές συναφείς συμπεριφορές – εκτός αν χρησιμοποιήσουμε την ενιαία έκφραση «αγοράζω μετοχές μέσω χρηματιστηρίου». Στην περίπτωση αυτή, όμως, δεν θα έχουμε χρησιμοποιήσει καθαρά ψυχολογική ορολογία.

Δεύτερον, όταν περιγράψουμε τις πραγματικές συμπεριφορές αγοράς μετοχών μέσω χρηματιστηρίου με καθαρά ψυχολογική ορολογία, δεν έχουν τίποτα το ιδιαίζον που να τις διακρίνει από συμπεριφορές άλλων κοινωνικών ειδών, όταν τις περιγράψουμε και αυτές με μη ολιστική ορολογία. Για παράδειγμα, τόσο κάποιος που αγοράζει μετοχές, όσο και κάποιος που επιδίδεται σε κάποιο άλλο είδος πράξης, μπαίνει σε ένα κτίριο, δίνει κάποια χαρτιά, παίρνει κάποια άλλα – μόνο που ο πρώτος αγοράζει μετοχές, ενώ ο δεύτερος εισιτήρια για το θέατρο. Προϋπόθεση για να ανήκουν τέτοιες συμπεριφορές σε είδη συναφή προς το χρηματιστήριο και να τις κατατάσσουμε ανάλογα είναι η ύπαρξη του θεσμού του χρηματιστηρίου και η γνώση μας αυτού, δηλαδή των αντίστοιχων ρυθμίσεων. Επομένως, οι ρυθμίσεις του θεσμού του χρηματιστηρίου δεν προκύπτουν με άθροιση και αφαίρεση από τις αντίστοιχες ατομικές συμπεριφορές, διότι όταν περιγράψουμε τις δεύτερες με ψυχολογικούς όρους δεν διακρίνονται από συμπεριφορές άλλων κοινωνικών ειδών.²⁹

Τα παραπάνω συνεπάγονται ότι η ολότητα στην οποία συνίσταται το ελληνικό χρηματιστήριο υπερβαίνει το άθροισμα των ατομικών συμπεριφορών που μπορούμε να περιγράψουμε με καθαρά ψυχολογική ορολογία και «συμπεριλαμβάνει

29. Το ίδιο επιχείρημα, φυσικά, ισχύει αν θελήσουμε να κατασκευάσουμε μια πρόταση αναγωγής η οποία να περιγράφει όχι μόνο συμπεριφορές, αλλά και σκοπούς, προθέσεις, πεποιθήσεις, επιθυμίες, κτλ. Κι αυτό, διότι η αναφορά κατά το επιχείρημά μας σε συμπεριφορές είναι ταυτόχρονα μια έμμεση αναφορά στις αντίστοιχες ψυχολογικές στάσεις, καθότι η περιγραφή των εν λόγω συμπεριφορών έγινε μέσω των αντίστοιχων σκοπών, προθέσεων, πεποιθήσεων, κτλ. Το περιεχόμενο, δηλαδή, αυτών των συμπεριφορών είναι το περιεχόμενο των προθέσεων, των πεποιθήσεων ή των επιθυμιών που οδηγούν τον δρώντα να συμπεριφερθεί ανάλογα. Η έμμεση αναφορά σε αυτές τις ψυχολογικές στάσεις είναι αναπόφευκτη εφόσον δεν περιγράφουμε τις συμπεριφορές με καθαρά φυσικούς όρους και εφόσον δεν τις περιγράφουμε αποκλειστικά σε αναφορά προς τα μη εμπρόθετα αποτελέσματά τους.

νει» και έναν δυνάμει άπειρο αριθμό δυνατών ατομικών συμπεριφορών τις οποίες δεν μπορούμε καν να περιγράψουμε με ψυχολογικούς όρους. Επιπλέον, οι σχέσεις μεταξύ των αντίστοιχων ατομικών συμπεριφορών, δηλαδή των τρόπων με τους οποίους εφαρμόζονται οι χρηματιστηριακές ρυθμίσεις, δεν μπορεί να είναι αθροιστικές. Αν μεταβάλλουμε κάποιον από αυτούς, θα πρέπει να προσαρμόσουμε και την αντίστοιχη ρύθμιση (ώστε η εν λόγω συμπεριφορά να πρόκειται πράγματι για εφαρμογή της αντίστοιχης ρύθμισης), πράγμα που θα επιφέρει μεταβολές και στις υπόλοιπες εφαρμογές της ρύθμισης. Οι σχέσεις, επομένως, μεταξύ αυτών των ατομικών συμπεριφορών είναι ουσιαστικές, περιεχομενικές σχέσεις και όχι τυπικές, παρατακτικές. Η ρύθμιση δεν συναπαρτίζεται από τις αντίστοιχες ατομικές συμπεριφορές, αλλά τις συσχετίζει ουσιαστικά καθότι συνιστούν εφαρμογές της. Κάτι παρόμοιο ισχύει και για τις σχέσεις μεταξύ των ατομικών συμπεριφορών που συνιστούν εφαρμογές διαφορετικών ρυθμίσεων του ίδιου θεσμού, για παράδειγμα, των συμπεριφορών του να αγοράζει κανείς μετοχές, του να πουλάει μετοχές, του να ενημερώνεται για τις τιμές κάποιων μετοχών, κ.ο.κ. Οι σχέσεις μεταξύ αυτών των συμπεριφορών δεν είναι τυπικές, αλλά ουσιαστικές. Αν μεταβάλλουμε κάποιαν από αυτές, θα πρέπει να μεταβάλλουμε και τις άλλες. Κι αυτό, διότι κάποια μεταβολή σε μια από αυτές επιφέρει μεταβολές στην αντίστοιχη ρύθμιση, η οποία θα πρέπει να επιφέρει μεταβολές στο θεσμό, δηλαδή στις υπόλοιπες ρυθμίσεις του – αν δεχθούμε ότι οι επιμέρους ρυθμίσεις ενός θεσμού συσχετίζονται ουσιαστικά και όχι αθροιστικά. Και θα πρέπει να δεχθούμε κάτι τέτοιο αν προϋπόθεση για να υπάρχει κάποιος θεσμός και να συνίσταται σε κάποιες συγκεκριμένες ρυθμίσεις είναι η εκπλήρωση κάποιων συνθηκών σε επίπεδο συνολικής κοινωνίας. Για παράδειγμα, στην περίπτωση του θεσμού του χρηματιστηρίου, προϋπόθεση του να υπάρχει αυτός με τις αντίστοιχες ρυθμίσεις του είναι η ύπαρξη, μεταξύ άλλων, ενός επαρκούς αριθμού ιδιοκτητών μετοχών οι οποίοι είναι επίδοξοι πωλητές αυτών των μετοχών, καθώς και ενός επαρκούς αριθμού επίδοξων αγοραστών μετοχών και επομένως και η ύπαρξη ενός επαρκούς αριθμού

ατόμων τα οποία έχουν αποταμιεύσει ή συσσωρεύσει κεφάλαια, κ.ο.κ. Υπό αυτές τις προϋποθέσεις, ο θεσμός του χρηματιστηρίου επιτελεί κάποιον σκοπό και εκπληρώνει κάποιες ανάγκες οι οποίες και διαμορφώνουν τις ρυθμίσεις του. Οι ρυθμίσεις του, δηλαδή, δεν τίθενται αυθαίρετα, όπως πιθανώς τίθενται αυθαίρετα οι κανόνες ενός παιχνιδιού – με τους οποίους συχνά παρομοιάζονται³⁰ – κι έτσι έχουν την όποια συνοχή τούς επιβάλλουν οι ανάγκες που καλύπτουν.

Επισημαίνουμε πως η θέση ότι η πρόταση αναγωγής θα πρέπει να περιέχει καθαρά ψυχολογική ορολογία είναι μια ακραία ατομιστική θέση από την άποψη ότι δεν την δέχονται όλοι οι ατομιστές. Στο βαθμό, όμως, που δεν την αποδέχεται ένας ατομιστής, παύει να είναι και ατομιστής. Όταν δεχθεί κανείς ότι μια πρόταση αναγωγής ή μια εξήγηση μπορεί να περιέχει ολιστική ορολογία, τότε προϋποθέτει ακριβώς αυτό που θέλει να αναγάγει και να εξαλείψει ή αυτό που θέλει να εξηγήσει. Η θέση αυτή, επομένως, συνιστά την ουσία του ατομισμού. Ούτε η απόρριψή της μπορεί να υποστηριχθεί με το σκεπτικό ότι ενώ μια πρόταση προς αναγωγή και ένας προς εξήγηση θεσμός περιγράφονται από τη σκοπιά του επιστήμονα-παρατηρητή, η πρόταση αναγωγής και η εξήγηση αναφέρονται σε συμπεριφορές και ψυχολογικές στάσεις ατόμων από τη σκοπιά των ιδίων. Έτσι, η χρήση ολιστικής ορολογίας δε συνιστά λήψη του ζητουμένου, διότι από τη σκοπιά του επιστήμονα το ολιστικό περιεχόμενο των ατομικών συμπεριφορών και ψυχολογικών στάσεων οφείλεται σε αντίστοιχες ψευδείς πεποιθήσεις αυτών των ατόμων. Σύμφωνα με την επιχειρηματολογία μας, όμως, αυτή η θέση συνεπάγεται ότι δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε τις άγνωστες, δυνατές κοινωνικές συμπεριφορές, που περιγράφονται από την πρόταση αναγωγής, παρά μόνο μέσω ψευδών πεποιθήσεων. Επομένως, αν μεν οι αντίστοιχες πεποιθήσεις είναι ορθές ή χρησιμοποιείται η σκοπιά του επιστήμονα, γίνεται λήψη του ζητουμέ-

30. Βλ. π.χ. J. Rawls, "Two Concepts of Rules", *Philosophical Review* (1955), σσ. 25-26 και J. Searle, "What is a Speech Act" (1965), αναδημ. εις J. Searle (επιμ.) *The Philosophy of Language* (Οξφόρδη, 1971) [ελλ. μετ.: "Τι είναι ένα ομιλιακό ενέργημα", *Δευκαλίων* (1977)], σσ. 40-42.

νου, ενώ αν οι πεποιθήσεις αυτές είναι εσφαλμένες, η αναγωγή επιτυγχάνεται μέσω ψευδών προτάσεων. Όσον αφορά το θέμα της εξήγησης πάλι, στην πρώτη περίπτωση γίνεται λήψη του ζητουμένου, ενώ στη δεύτερη εξηγείται κάτι, ένα θεσμός, υπό μια μορφή – τη μορφή ενός αφηρημένου μοντέλου που προκύπτει με αφαίρεση και γενίκευση από συναθροίσματα ατομικών συμπεριφορών – η οποία δεδομένης της επιχειρηματολογίας μας είναι εσφαλμένη.

Οδηγούμαστε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι το ελληνικό χρηματιστήριο, όπως και η καρέκλα και ο ηλεκτρισμός, είναι μια θεωρητική, υποθετική κατασκευή την οποία θέτουμε για να οργανώσουμε και να εξηγήσουμε επιμέρους ατομικές συμπεριφορές, και, στην περίπτωση που πρόκειται για θετικοποιημένες ρυθμίσεις, για να ρυθμίσουμε μέλλουσες τέτοιες συμπεριφορές. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε το θέμα κατά πόσον η θεωρητική αυτή κατασκευή είναι οντολογικά, γνωσιακά και εξηγητικά πρότερη των αντίστοιχων ατομικών συμπεριφορών και ψυχολογικών στάσεων, παραλληλίζοντας τα αντίστοιχα ζητήματα και τυχόν προβλήματα που προκύπτουν με ζητήματα και προβλήματα που άπτονται των μακροσκοπικών οντοτήτων της καθημερινής εμπειρίας και των θεωρητικών οντοτήτων των φυσικών επιστημών.

III

Θα αρχίσουμε με κάποια οντολογικής φύσεως ζητήματα που προκύπτουν. Το πρώτο αφορά τον ολιστικό χαρακτήρα των μακροσκοπικών οντοτήτων της καθημερινής εμπειρίας, των μικροσκοπικών οντοτήτων των φυσικών επιστημών και των θεσμών. Οι εν λόγω οντότητες δεν είναι ολότητες οι οποίες συναπαρτίζονται, στην πρώτη περίπτωση από τους τρόπους με τους οποίους εμφανίζονται οι αντίστοιχες οντότητες, στη δεύτερη από τα παρατηρήσιμα αποτελέσματά τους και στην τρίτη από τις αντίστοιχες ατομικές συμπεριφορές και ψυχολογικές στάσεις.

Αυτό είναι προφανές όσον αφορά τις φυσικές μακροσκοπικές και μικροσκοπικές οντότητες: ούτε τα φυσικά, μακρο-

σκοπικά αντικείμενα συνίστανται στο συνάθροισμα των πλευρών τους ή τρόπων με τους οποίους εμφανίζονται, ούτε οι μικροσκοπικές οντότητες συνίσταται στο συνάθροισμα των αποτελεσμάτων τους. Η διαισθητικά άκρως αμφισβητήσιμη αντίστοιχη διδασκαλία ήταν επακόλουθο του ακραίου εμπειρισμού των λογικών ατομιστών και θετικιστών για την οποία δεν υπάρχει κανένα ανεξάρτητο επιχείρημα. Εφόσον η παρατήρηση και εν τέλει τα αισθητηριακά δεδομένα δεν είναι ικανά να θεμελιώσουν τις γνώσεις μας για τις μακροσκοπικές και μικροσκοπικές φυσικές οντότητες, εκπίπτει και ο λόγος για τον οποίο οι οπαδοί του αναγωγισμού τα εξέλαβαν ως μέρη αυτών των οντοτήτων. Εξ άλλου το επιχείρημά μας ότι οι μεν μακροσκοπικές οντότητες υπερβαίνουν τους τρόπους με τους οποίους εμφανίζονται, οι δε μικροσκοπικές οντότητες τα παρατηρήσιμα αποτελέσματά τους συνεπάγεται ότι δεν μπορούμε να ταυτίσουμε τις αντίστοιχες οντότητες με τους πραγματικούς τρόπους με τους οποίους εμφανίζονται ή με τα πραγματικά παρατηρήσιμα αποτελέσματά τους. Αν, πάλι, συμπεριλάβουμε στα μέρη τους δυνατούς τρόπους να εμφανίζονται ή δυνατά παρατηρησιακά αποτελέσματα, πολλά από τα μέρη είναι άγνωστα σε μας. Αν θέλουμε, βέβαια, μπορούμε να προβούμε σε αυτή την υποκατάσταση, δημιουργούμε όμως περισσότερα προβλήματα από όσα λύνουμε. Όπως και να έχει το πράγμα, χρειαζόμαστε κάποια έγκυρα κριτήρια βάσει των οποίων να κρίνουμε αν είναι θεμιτή ή όχι αυτή η υποκατάσταση. Θα επανέλθουμε σε αυτό το ζήτημα των κριτηρίων αργότερα.

Ένα παρόμοιο σκεπτικό ισχύει για τον ολιστικό χαρακτήρα των θεσμών. Οι κοινωνικές ολότητες συνήθως εκλαμβάνονται ως συναποτελούμενες από άτομα ή ατομικές συμπεριφορές και ψυχολογικές στάσεις. Αν οι θεσμοί, όμως, συνίστανται σε κάποιες γενικές ρυθμίσεις, τότε εκ πρώτης όψεως δεν μπορούν να συνίσταται στο άθροισμα κάποιων ατομικών συμπεριφορών. Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται από τη γνωστή δυσκολία ή αδυναμία να αναχθεί το καθολικό, το γενικό, ο νόμος, στο επιμέρους, στις εφαρμογές του. Μια ειδική περίπτωση αυτής της αδυναμίας είναι το επιχείρημά μας ότι

οι προτάσεις για κοινωνικές ολότητες δεν είναι αναγώγιμες σε προτάσεις για ατομικές συμπεριφορές. Έτσι, αν οι θεσμοί, δηλαδή οι αντίστοιχες γενικές ρυθμίσεις, συναπαρτίζονται από ατομικές συμπεριφορές, τα μέρη τους θα πρέπει να συμπεριλαμβάνουν και δυνατές ατομικές συμπεριφορές. Στην περίπτωση αυτή, όμως, δεν θα αποφεύγαμε κανένα από τα μειονεκτήματα που συνεπάγεται η αποδοχή γενικών ρυθμίσεων: για παράδειγμα, την αποδοχή αφηρημένων οντοτήτων και όλα τα μεταφυσικά προβλήματα που επιφέρει αυτή. Κι αυτό διότι εξίσου προβληματικές οντολογικά είναι οι δυνατότητες οι οποίες, σύμφωνα με αυτή την άποψη, θα συμπεριλαμβάνονταν στα μέρη των γενικών ρυθμίσεων. Στο βαθμό δε που μερικές από τις δυνατότητες αυτές είναι άγνωστες σε μας, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουμε αυξάνονται. Και εδώ απαιτούνται κάποια κριτήρια για να μπορέσουμε να επιλέξουμε μεταξύ των εναλλακτικών λύσεων. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι τόσο στην περίπτωση των μακροσκοπικών και μικροσκοπικών φυσικών οντοτήτων, όσο και στην περίπτωση των θεσμών, οι εναλλακτικές λύσεις είναι γνωσιακά εξίσου έγκυρες. Βάσει, δηλαδή, των εμπειρικών δεδομένων στη διάθεσή μας οποιαδήποτε επιλογή θα είναι γνωσιακά αυθαίρετη.

Το δεύτερο ζήτημα που θα θίξουμε σύντομα αφορά την οντολογική προτεραιότητα των τριών ειδών οντοτήτων που εξετάζουμε. Έχουμε ήδη υποστηρίξει, αφενός μεν, ότι οι μακροσκοπικές οντότητες είναι οντολογικά πρότερες των τρόπων με τους οποίους εμφανίζονται, οι οποίοι εξαρτώνται από τις ιδιότητες αυτών των οντοτήτων, και αφετέρου, ότι οι μικροσκοπικές οντότητες των φυσικών επιστημών είναι πρότερες των παρατηρησιακών αποτελεσμάτων τους, τα οποία συγκροτούνται άμεσα ή έμμεσα σε αναφορά προς αυτές. Το ίδιο ισχύει και για τους θεσμούς σε σχέση με τις αντίστοιχες συμπεριφορές και ψυχολογικές στάσεις. Οι ρυθμίσεις ενός θεσμού, λ.χ., του θεσμού της αγοραπωλησίας, είναι οντολογικά πρότερες των αντίστοιχων ατομικών συμπεριφορών, των επιμέρους πράξεων αγοραπωλησίας. Κι αυτό διότι, όπως είδαμε, οι επιμέρους πράξεις είναι εφαρμογές των αντίστοιχων ρυθμίσεων και ως τέτοιες τις προϋποθέτουν.

Το τρίτο ζήτημα που θα θίξουμε αφορά διάφορα προβλήματα σχετικά με την οντολογική υπόσταση των τριών ειδών θεωρητικών οντοτήτων που εξετάζουμε. Εκτός από το ζήτημα του ολιστικού χαρακτήρα αυτών των οντοτήτων που ήδη θέσαμε, θα πρέπει να επισημάνουμε και μερικά επιπρόσθετα ζητήματα. Έτσι, στην περίπτωση των μακροσκοπικών οντοτήτων προκύπτει και έχει τεθεί το πρόβλημα αν αυτές οι οντότητες έχουν τις μακροσκοπικές ιδιότητες της στερεότητας, του χρώματος, του σχήματος, κτλ., αν δηλαδή έχουν τις ιδιότητες που τις χαρακτηρίζουν στο μακροσκοπικό επίπεδο, ή αν αντίθετα αποτελούνται από έναν μεγάλο αριθμό μικροσωματιδίων (άτομα ή ηλεκτρόνια, πρωτόνια, κτλ.) με εκτενή κενά διαστήματα μεταξύ τους. Ο Eddington αναρωτιόταν αν το τραπέζι πάνω στο οποίο γράφει είναι το γνώριμο αντικείμενο της καθημερινής εμπειρίας ή αν αντίθετα συνίσταται σε ένα συνάθροισμα ατόμων με κενά διαστήματα μεταξύ τους.³¹ Παλαιότερα είχε τεθεί, από τους βρετανούς εμπειριστές μεταξύ άλλων, το πρόβλημα αν οι δευτερεύουσες ποιότητες των σωμάτων, όπως είναι το χρώμα και ο ήχος, συνιστούν πραγματικές ιδιότητές τους. Έτσι, βλέπουμε ότι οντολογικά προβλήματα που μας οδηγούν να αμφισβητήσουμε τη γνώριμη ύπαρξή τους, τίθενται σε σχέση με τις πιο γνώριμες και οικείες σε μας οντότητες, οι οποίες συνιστούν τις παραδειγματικές περιπτώσεις ύπαρξης.

Πολύ μελάνι, επίσης, έχει χυθεί πάνω στο θέμα της οντολογικής υπόστασης των θεωρητικών φυσικών οντοτήτων. Ο Berkeley, για παράδειγμα, στα πλαίσια του φαινομεναλισμού που αποδεχόταν, δίδασκε ότι οι θεωρίες δεν είναι παρά εργαλεία για να προβλέπουμε μελλοντικές αντιλήψεις, και συνεπώς πίστευε ότι οι οντότητες που θέτουν αυτές οι θεωρίες δεν είναι πραγματικές. Τη διδασκαλία ότι οι θεωρίες είναι εργαλεία για να οργανώνουμε και να προβλέπουμε εμπειρίες ασπάστηκαν διάφοροι οπαδοί του λογικού θετικισμού· δεν είναι όμως γενικά αποδεκτή. Εφόσον, τώρα, η γνωσιακή υπόσταση αυτών των θεωρητικών οντοτήτων δεν διαφέρει

31. Βλ. A. Eddington, *The Nature of the Physical World* (N. Υόρκη, 1928), σσ. ix επ.

από τη γνωσιακή υπόσταση των μακροσκοπικών, καθημερινών οντοτήτων, εφόσον, δηλαδή, και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για θεωρητικές, υποθετικές οντότητες που υπερβαίνουν τα αντίστοιχα, θεωρητικά φορτισμένα, τεκμήριά τους, προκύπτει το ερώτημα γιατί η οντολογική υπόσταση των πρώτων θεωρείται άκρως προβληματική, ενώ εκείνη των δεύτερων θεωρείται σχεδόν δεδομένη: είναι σε μεγάλο βαθμό αποδεκτό ότι υπάρχουν αυτές οι οντότητες. Διαισθητικά συνιστούν τις παραδειγματικές περιπτώσεις ύπαρξης. Οι δύο περιπτώσεις μοιάζουν να διαφέρουν στα εξής: Πρώτον, στο ότι η κατασκευή θεωρητικών οντοτήτων των φυσικών επιστημών είναι ρητή, οι οντότητες αυτές τίθενται στα πλαίσια μιας ρητά γνωσιακής διαδικασίας· ενώ η κατασκευή μακροσκοπικών οντοτήτων είναι υπόρρητη, παράγωγο αναρίθμητων γνωσιακών διεργασιών, και μάλιστα είναι εν μέρει ενσωματωμένη στο βιολογικό μας μηχανισμό. Δεύτερον, τα τεκμήρια για τις υπόρρητες θεωρίες των μακροσκοπικών οντοτήτων είναι πολύ περισσότερα από εκείνα για τις θεωρίες των φυσικών επιστημών. Θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι οι πρώτες είναι, γι' αυτό το λόγο, καλύτερα θεμελιωμένες από τις δεύτερες. Αυτό, όμως, δεν ισχύει. Εφόσον ο αριθμός των τεκμηρίων, δυνατών και πραγματικών, που θα θεμελίωναν με λογική εγκυρότητα αυτές τις θεωρίες είναι άπειρος, ενώ ο αριθμός των πραγματικών τεκμηρίων είναι πεπερασμένος, η πιθανότητα να είναι αληθής μια θεωρία είναι $p = \alpha/\beta$, όπου α ένας πεπερασμένος αριθμός και β είναι ένας άπειρος, δηλαδή μηδέν, και επομένως η ίδια για όλες αυτές τις θεωρίες.³² Τρίτον, οι θεωρίες των φυσικών επιστημών αντικαθίσταται από άλλες, ενώ οι μη επιστημονικές θεωρίες για μακροσκοπικά αντικείμενα φαίνονται να είναι πιο σταθερές. Θα πρέπει, βέβαια, να επισημάνουμε ότι η διακύμανση των πρώτων και η σταθερότητα των δεύτερων δεν είναι απόλυτη, αλλά θέμα βαθμού. Θα μπορούσε, λ.χ., να υποστηριχθεί ότι οι ανιμιστι-

32. Αυτό ισχύει βέβαια μόνον εφόσον θεωρήσουμε ότι ο αριθμός, και όχι το είδος, των τεκμηρίων έχει σημασία για τη θεμελίωση. Πάντως πολλά έχουν γραφεί για τη λογική της επικύρωσης (logic of confirmation) δίχως να έχει διατυπωθεί κάποια γενικά αποδεκτή άποψη.

κές θεωρίες ή οι θεωρίες που θέτουν θεότητες οι οποίες παίρνουν ή έχουν τη μορφή μακροσκοπικών οντοτήτων διαφέρουν από τις σύγχρονες θεωρίες των μακροσκοπικών οντοτήτων με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο διαφέρει η νευτώνεια θεωρία από τη θεωρία του Αϊνστάιν και η μία ατομική θεωρία από την άλλη. Με άλλα λόγια, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι πρώτες θεωρίες είναι εξίσου πολύ ή λίγο σταθερές όσο οι δεύτερες. Τέταρτον, οι μη επιστημονικές μας θεωρίες είναι πιο οικείες σε μας. Αναθρεφόμεστε με αυτές, κι αν δεν είμαστε φυσικοί, είναι οι μόνες τις οποίες γνωρίζουμε διεξοδικά. Επιπλέον εμπλέκονται άμεσα σε κάθε δραστηριότητα και πτυχή της ζωής μας.

Σκοπός αυτών των παρατηρήσεων δεν είναι να λύσουμε το πρόβλημα της οντολογικής υπόστασης των θεωρητικών οντοτήτων, ούτε καν να το εκθέσουμε διεξοδικά, αλλά να επισημάνουμε κάποια προβλήματα που προκύπτουν σε σχέση με αυτές, ώστε να απομυθοποιήσουμε την αντίστοιχη συζήτηση για τις ολότητες των κοινωνικών επιστημών. Οντολογικά προβλήματα προκύπτουν σε σχέση με όλες τις θεωρητικές, υποθετικές οντότητες. Είναι αξιοσημείωτο δε ότι οι κοινωνικές ολότητες, στο βαθμό που συνιστούν οντότητες της καθημερινής εμπειρίας και όχι απλώς αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών, έχουν πολλά από τα χαρακτηριστικά που διακρίνουν τις μακροσκοπικές από τις μικροσκοπικές φυσικές οντότητες. Έτσι, η κατασκευή κοινωνικών ολοτήτων, όπως είναι το χρηματιστήριο, η θρησκεία, οι επαναστάσεις, τα κράτη, τα έθνη, κτλ., είναι υπόρρητη, παράγωγο αναρίθμητων γνωσιακών διεργασιών, που διερευνά διεξοδικότερα, αναθεωρεί και ελέγχει η επιστήμη. Επίσης, τα τεκμήρια για αυτές τις ολότητες είναι περισσότερα από τα ρητά τεκμήρια για τις επιστημονικές τους μορφές, ενώ οπωσδήποτε μας είναι εξίσου οικείες και γνώριμες με τις καθημερινές μακροσκοπικές οντότητες. Τέλος, η αντικατάσταση μιας κοινωνικής ολότητας με κάποια άλλη στο καθημερινό επίπεδο συνήθως σημαίνει και αλλαγή του αντίστοιχου θεσμικού πλαισίου. Η ένσταση ότι η καθημερινή αντίληψη των θεσμών είναι εσφαλμένη – εφόσον αυτή ελέγχεται και αναθεωρείται πιθανώς από την επιστήμη – έχει

μόνο περιορισμένη ισχύ: αφορά τις λεπτομέρειες των εκάστοτε θεσμών, τις σχέσεις μεταξύ τους, κτλ. και όχι τη φύση τους, το μη αναγώγιμό τους στο ατομικό, κι επομένως και την οντολογική τους υπόσταση έναντι του ατομικού.

Εκτός από οντολογικά προβλήματα προκύπτουν και γνωσιολογικά προβλήματα σε σχέση με τα τρία είδη θεωρητικών οντοτήτων που πραγματευόμαστε. Σύμφωνα με τη μέχρι τώρα επιχειρηματολογία μας, οι μεν μακροσκοπικές φυσικές οντότητες είναι γνωσιακά πρότερες των αντίστοιχων αντιληπτικών δεδομένων, οι δε μικροσκοπικές οντότητες των ανάλογων παρατηρησιακών αποτελεσμάτων. Αντίστοιχα, και οι θεσμοί είναι γνωσιακά πρότεροι των ανάλογων ατομικών κοινωνικών συμπεριφορών. Κι αυτό διότι, όπως είδαμε, η κατάταξη συμπεριφορών σε κοινωνικά είδη προϋποθέτει γνώση των αντίστοιχων ρυθμίσεων. Παρ' όλα αυτά, και στις τρεις περιπτώσεις εκείνο που είναι γνωσιακά ύστερο συνιστά τεκμήριο για το γνωσιακά πρότερο. Έτσι, τεκμήρια για το ότι υπάρχουν τριδιάστατα μακροσκοπικά αντικείμενα που έχουν χρονική διάρκεια και συνέχεια συνιστούν οι πάσης φύσεως αντιλήψεις μας και τεκμήρια για το ότι υπάρχει κάποιο επιμέρους μακροσκοπικό αντικείμενο με τις τάδε ιδιότητες συνιστούν οι αντίστοιχες αντιλήψεις μας. Και πάλι, τεκμήρια για τις φυσικές θεωρίες μας και τις μακροσκοπικές οντότητες που θέτουμε στα πλαίσιά τους συνιστούν οι συνολικές μας παρατηρήσεις, ενώ τεκμήρια για τη φύση κάποιας επιμέρους μικροσκοπικής οντότητας συνιστούν κυρίως τα παρατηρήσιμα αποτελέσματά της. Στην περίπτωση τέλος των θεσμών, τεκμήρια για τις ρυθμίσεις τους συνιστούν οι αντίστοιχες ατομικές συμπεριφορές των μελών μιας κοινωνίας. Δεν αποκτούμε γνώση των θεσμών μιας κοινωνίας αν δεν έχουμε κάποια γνώση των συμπεριφορών των μελών της. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι και στις τρεις περιπτώσεις τα τεκμήρια για τις αντίστοιχες θεωρίες συγκροτούνται σε αναφορά προς αυτές και προϋποθέτουν έτσι γνώση τους. Οπότε προβάλλει το πρόβλημα με τι κριτήρια επιλέγουμε αυτές τις θεωρίες. Η επιλογή τους είναι γνωσιακά αυθαίρετη, καθότι δεν υπάρχει καμία ανεξάρτητη βάση δεδομένων για να τις τεκμηριώσουμε. Έτσι προκύπτει ένας

διπτός σχετικισμός ο οποίος αγγίζει τόσο τις θεωρίες όσο και τα δεδομένα: οι μεν θεωρίες υπερβαίνουν τα δεδομένα και επομένως περισσότερες από μία θεωρίες τεκμηριώνονται εξίσου έγκυρα από αυτά. Ποια από αυτές τις εναλλακτικές, γνωσιακά εξίσου έγκυρες θεωρίες θα επιλέξουμε, είναι γνωσιακά αυθαίρετο ζήτημα. Επιπλέον, εφόσον τα δεδομένα είναι θεωρητικά φορτισμένα, συγκροτούνται δηλαδή σε αναφορά προς κάποια θεωρία, η επιλογή θεωρίας συνεπάγεται ταυτόχρονα και επιλογή δεδομένων. Τόσο η επιλογή θεωριών, λοιπόν, όσο και η επιλογή δεδομένων είναι γνωσιακά αυθαίρετη και απαιτεί τη χρήση κάποιων άλλων κριτηρίων για να επιτευχθεί.

Είδαμε ότι μετά την αποτυχία του λογικού άτομισμού και θετικισμού, ο ατομισμός στις κοινωνικές επιστήμες παίρνει τη μορφή του μεθοδολογικού ατομισμού, της διδασκαλίας δηλαδή ότι τα κοινωνικά φαινόμενα θα πρέπει να εξηγούνται σε αναφορά προς ατομικές συμπεριφορές και ψυχολογικές στάσεις. Ο μεθοδολογικός ολισμός, αντίστροφα, διδάσκει ότι για να εξηγήσουμε το ατομικό αναφερόμαστε στο ολικό. Έτσι, σύμφωνα με τον πρώτο το ατομικό είναι εξηγητικά πρότερο του όλου, ενώ σύμφωνα με τον δεύτερο ισχύει το αντίστροφο. Ενόψει των συμπερασμάτων στα οποία καταλήξαμε για τις οντολογικές και γνωσιακές σχέσεις μεταξύ ολικού και ατομικού, μακροσκοπικού και αντιλήψης και μικροσκοπικού και παρατήρησης είναι αμφισβητήσιμο κατά πόσον ευσταθεί ο μεθοδολογικός ατομισμός, καθώς και τα τυχόν σύστοιχά του στο φυσικό πεδίο. Είναι δύσκολο να δεχθεί κανείς ότι το οντολογικά και γνωσιακά πρότερο εξηγείται από τα οντολογικά και γνωσιακά ύστερο. Επιπλέον, οι θεωρητικές, υποθετικές οντότητες στις οποίες συνίστανται οι μακροσκοπικές και μικροσκοπικές οντότητες και οι θεσμοί τίθενται, όπως είδαμε, για να συστηματοποιήσουν τα φαινόμενα που είναι οντολογικά και γνωσιακά ύστερά τους. Η συστηματοποίηση ενέχει το στοιχείο της ταξινόμησης και της ενοποίησης μιας πολλαπλότητας και ως εκ τούτου η συστηματοποίηση έχει εξηγητική ισχύ. Εξ άλλου, δεν είναι τυχαίο ότι στις φυσικές επιστήμες θεωρείται αυτονόητο ότι οι θεωρίες και οι θεωρητικές οντό-

τητες που τίθενται στα πλαίσιά τους εξηγούν την παρατήρηση.

Παρ' όλα αυτά, και σε σχέση με τις φυσικές θεωρίες διαφαίνεται ένας προβληματισμός γύρω από το θέμα του τι είναι μια εξήγηση, στον οποίο, πιστεύω, δεν έχει δοθεί καμιά ικανοποιητική, ολοκληρωμένη λύση. Η επικρατέστερη άποψη είναι εκείνη του Hempel.³³ Σύμφωνα με αυτήν εξηγούμε κάποιο επιμέρους φαινόμενο με το να παράγουμε την πρόταση που το περιγράφει από έναν ή περισσότερους νόμους (δηλαδή από γενικές προτάσεις) και περιγραφές κάποιων επιμέρους συνθηκών. Εξηγούμε έναν νόμο όταν τον παραγάγουμε με παρόμοιο τρόπο από κάποιον πιο γενικό νόμο. Το σκεπτικό αυτής της άποψης είναι ότι εξηγούμε κάτι όταν δείξουμε ότι δεν συνιστά παρά μια ειδική περίπτωση μιας γενικότερης αλήθειας. Κατανοούμε, δηλαδή, γιατί συνέβη το Α όταν μάθουμε ότι σε αυτές τις συνθήκες πάντα συμβαίνει το Α. Η θεωρία του Hempel δεν αναφέρεται στο περιεχόμενο αυτών των εξηγητικών γενικεύσεων κι έτσι δεν εξηγεί γιατί σε διαφορετικές εποχές διαφορετικού είδους εξηγήσεις θεωρούνται ικανοποιητικές. Οι αριστοτελικού τύπου εξηγήσεις οι αναφερόμενες σε ουσιώδεις μορφές, απόκρυφες ποιότητες, που ήταν αποδεκτές από τις Σχολές, δεν ικανοποιούν τον Hobbes ο οποίος απαιτεί μηχανιστικές εξηγήσεις.³⁴ Οι μηχανιστικές εξηγήσεις εν γένει, πάλι, καθώς και οι μηχανιστικές εξηγήσεις μέσω μικροσωματιδίων και των σχέσεών τους, οι οποίες ήταν οι μόνες αποδεκτές εξηγήσεις για μερικούς αιώνες, μετά από μια αρχική αντίσταση άρχισαν να αντικαθίστανται από εξηγήσεις μέσω κυμάτων και πεδίων. Το ζήτημα αυτό ενδεχομέ-

33. Βλ. π.χ. C. Hempel (1948) "Studies in the Logic of Explanation" αναδημ. εις C. Hempel, "Aspects of Scientific Explanation" (N. Υόρκη/Λονδίνο, 1965). Βλ. επίσης C. Hempel, «Επιστημονική Εξήγηση», *Δευκαλίων* (1976), ελλ. μετ. ενός κειμένου του Hempel από το S. Morgenbesser (επιμ.) *Philosophy of Science Today* (New York, 1967).

34. Βλ. π.χ. T. Hobbes, *Leviathan* (1651) ed. R. Tuck (Καίμπριτζ, 1991), σσ. 467-68 [ελλ. μτφρ. *Λεβιάθαν*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1990], *Elements of Philosophy, the first section Concerning Body* (1656) αναδημ. εις *The English Works of Thomas Hobbes, Vol. I*, ed. William Molesworth (London, 1839), σσ. 430, 434, και *Decameron Physiologicum* (1678) αναδημ. εις *The English Works, Vol. VII*, σσ. 72-73, 78.

νως να σχετίζεται με το θέμα της υπόστασης των μοντέλων στις φυσικές θεωρίες. Έχει υποστηριχθεί ότι μια φυσική θεωρία δεν είναι ικανοποιητική, διότι δεν έχει εξηγητική ισχύ, αν δεν ενσωματώνει κάποιο (μη μαθηματικό) μοντέλο.³⁵ Τα μοντέλα αυτά, θα μπορούσαμε να πούμε, «ανάγουν» τις θεωρητικές οντότητες, τις ιδιότητές τους, τις σχέσεις μεταξύ τους, σε οικείες, ή με κάποια έννοια πιο κατανοήσιμες, οντότητες – και με αυτό τον τρόπο αποκτούν εξηγητική ισχύ. Στις φυσικές επιστήμες διάφορες θεωρίες έχουν γίνει αντικείμενο διαμάχης διότι δεν ήταν εξηγητικά ικανοποιητικές. Για παράδειγμα, υπήρξε μεγάλη αντίσταση στην αποδοχή της νευτώνειας βαρύτητας, η οποία έμοιαζε με μια απόκρυφη, σχολαστικού είδους, έμφυτη ιδιότητα, καθότι δεν μπορούσε να εξηγηθεί μηχανιστικά. Με την πάροδο του χρόνου οι επιστήμονες δέχτηκαν την έμφυτη φύση της βαρύτητας κι έτσι άνοιξε ο δρόμος στην αποδοχή απόκρυφων, έμφυτων δυνάμεων όπως ο ηλεκτρισμός. Αντίσταση, επίσης, πρόβαλε η επιστημονική κοινότητα στην αποδοχή της διπλής σωματιδιακής/κυματικής φύσης του φωτός, διότι δεν ήταν διαισθητικά πειστική και συνεπώς εξηγητικά ικανοποιητική. Θα μπορούσαμε, επιπλέον, να αναφερθούμε σε μη επιστημονικές εξηγήσεις, όπως είναι οι ανθρωπόμορφοι θεοί, η εξηγητική επάρκεια των οποίων μας φαίνεται πλέον, το λιγότερο, αμφίβολη.

Παρ' όλα αυτά, εκείνο που δεν αμφισβητείται είναι ότι οι φυσικές θεωρίες εξηγούν το παρατηρησιακό. Έτσι, όταν ο Watkins, με σκοπό να υποστηρίξει το μεθοδολογικό ατομισμό, παραλληλίζει την εξήγηση θεσμών μέσω ατομικών συμπεριφορών και ψυχολογικών στάσεων με την εξήγηση του μακροσκοπικού μέσω μικροσκοπικών σωματιδίων,³⁶ παραγνωρίζει ότι, ενώ ως προς το περιεχόμενο πιθανώς να είναι όμοια τα δύο εξηγητικά σχήματα καθότι και τα δύο μοιάζουν να εξηγούν το όλο σε αναφορά προς τα μέρη από τα οποία αποτελείται,

35. Βλ. π.χ. N.R. Campbell, *Foundations of Science* (N. Υόρκη, 1957) [πρώτη δημοσίευση 1920] και M. Hesse, *Models and Analogies in Science* (Ινδιάννα, 1966). Βλ. ελλ. μετ. του άρθρου "The Explanatory Function of Metaphor", που περιέχεται σ' αυτή τη συλλογή: «Η εξηγητική λειτουργία της μεταφοράς», *Δευκαλίων* (1980).

36. Βλ. Watkins "Historical Explanation...", σσ. 104-7.

οντολογικά και γνωσιακά η εξήγηση και το εξηγητέο διαφέρουν από τη μια περίπτωση στην άλλη: τα μικροσωματίδια είναι οντολογικά και γνωσιακά πρότερα του μακροσκοπικού, ενώ το ατομικό είναι οντολογικά και γνωσιακά ύστερα του θεσμού. Επιπλέον, αντίθετα από ότι φαίνεται να πιστεύει ο Watkins, οι δυο περιπτώσεις διαφέρουν και από άποψη περιεχομένου, δεδομένου ότι ενώ μόρια H_2O αποτελούν συστατικά του νερού, οι ατομικές συμπεριφορές δεν αποτελούν συστατικά ενός θεσμού. Επίσης, είδαμε ότι οι εξηγήσεις μέσω μικροδομής δεν έχουν μια διαχρονική εγκυρότητα ώστε η αναφορά σε αυτές να είναι δεσμευτική.³⁷ Τέλος, θα προούσαμε εδώ να υπενθυμίσουμε το επιχείρημα του Mandelbaum³⁸ εναντίον του μεθοδολογικού ατομισμού, σύμφωνα με το οποίο για να εξηγήσουμε σε κάποιον ο οποίος είναι ξένος προς μια κοινωνία κάποια κοινωνική συμπεριφορά ενός μέλους της, είμαστε υποχρεωμένοι, για να γίνει κατανοητή αυτή, να χρησιμοποιήσουμε ολιστική ορολογία η οποία δεν είναι απαλείψιμη.

Έτσι, ενώ θα μπορούσαν να προταθούν διαφορετικές αναλύσεις του τι είναι ένας θεσμός, πράγμα το οποίο θα επέφερε ανάλογες τροποποιήσεις στο περιεχόμενο των εξηγήσεων του ατομικού μέσω του θεσμικού (ανάλογες τροποποιήσεις απαντώνται κατά τη μετάβαση από τις σχολαστικές στις μηχανιστικές εξηγήσεις που ικανοποιούν τον Hobbes), δεν θα πρέπει να αμφισβητηθεί η εξηγητική προτεραιότητα του θεσμικού έναντι του ατομικού.

Υποστηρίξαμε ότι μια επιχειρηματολογία υπέρ του ολισμού στις κοινωνικές επιστήμες θα μπορούσε να βασιστεί στις ομοιότητες που υφίστανται μεταξύ θεσμών και φυσικών θεωριών. Θα μπορούσε να αντιτεθεί στην επιχειρηματολογία αυτή ότι ο δρόμος που επιλέγει οδηγεί σε έναν ακραίο σχετικι-

37. Ο ίδιος ο Watkins έχει γνώση του ότι οι μηχανιστικές εξηγήσεις μέσω μικροσωματιδίων έχουν εκτοπισθεί από εξηγήσεις μέσω πεδίων και κυμάτων. Παρ' όλα αυτά πιστεύει ότι, όπως παλαιότερα η μηχανιστική εξήγηση ήταν μια ρυθμιστική ιδέα των φυσικών επιστημών, έτσι τώρα η εξήγηση κοινωνικών ολοτήτων μέσω του ατομικού θα πρέπει να είναι ρυθμιστική ιδέα των κοινωνικών επιστημών. Βλ. Watkins "Historical Explanation...", σ. 105.

38. Βλ. Mandelbaum "Societal Facts", σσ. 107-10.

σμό και ανορθολογισμό. Σε αυτό το συμπέρασμα έχουν καταλήξει ο Kuhn και ο Feyerabend κυρίως σε σχέση με τις φυσικές επιστήμες: εφόσον οι θεωρίες υπερβαίνουν τα δεδομένα και τα δεδομένα είναι θεωρητικά φορτισμένα, η επιλογή θεωριών εξαρτάται από γνωσιακά αυθαίρετους παράγοντες. Το ίδιο, επομένως, ισχύει για την επιλογή των θεσμών με τους οποίους θα περιγράψουμε, θα εξηγήσουμε και γενικά θα αναλύσουμε μια κοινωνία και τις συμπεριφορές των μελών της. Ένας παρόμοιος σχετικισμός και ανορθολογισμός προκύπτει και σε σχέση με δύο άλλα ζητήματα. Το πρώτο ζήτημα αφορά την ύπαρξη των θεωρητικών οντοτήτων που θέτουν οι θεωρίες τις οποίες αποδεχόμαστε· το δεύτερο αφορά τον ολιστικό χαρακτήρα αυτών των οντοτήτων. Είδαμε ότι η ύπαρξη των μικροσκοπικών φυσικών οντοτήτων έχει αμφισβητηθεί. Με τα ίδια επιχειρήματα μπορεί να αμφισβητηθεί τόσο η ύπαρξη των μακροσκοπικών φυσικών οντοτήτων, όσο και των θεσμών. Είδαμε επίσης ότι, ενώ αποδεχόμαστε ότι οι μακροσκοπικές και μικροσκοπικές φυσικές οντότητες και οι θεσμοί έχουν τις γνωστές τους ιδιότητες και επομένως δεν μπορούν να θεωρηθούν ότι συνίστανται στο συνάθροισμα τρόπων με τους οποίους εμφανίζονται, παρατηρησιακών αποτελεσμάτων και ατομικών συμπεριφορών αντίστοιχα, θα μπορούσαν να υποκατασταθούν από τέτοιου είδους συναθροίσματα. Και στις δύο περιπτώσεις δεν υπάρχει κανένα επιχείρημα υπέρ της μίας ή της άλλης άποψης το οποίο να παραπέμπει στα δεδομένα. Τα δεδομένα στηρίζουν εξίσου και τις δύο απόψεις. Οι παράγοντες που μπορούν να ληφθούν και λαμβάνονται υπόψη είναι «αξιακοί» με την έννοια ότι εξετάζονται οι συνέπειες της μίας ή της άλλης επιλογής οι οποίες και αξιολογούνται αρνητικά ή θετικά σε αναφορά προς κάποιες αξίες: απλότητα, οντολογική οικονομία, κτλ.

Υπόρρητα αξιολογική είναι και η επιχειρηματολογία των μεταγενέστερων ατομιστών εναντίον της ύπαρξης κοινωνικών ολότητων. Η επιχειρηματολογία αυτή είναι ως επί το πλείστον ιδεολογική. Οι ατομιστές, δηλαδή, φοβούνται ότι η αποδοχή κοινωνικών ολότητων είναι ταυτόσημη με την αποδοχή υπερανθρώπων δυνάμεων/οντοτήτων οι οποίες καθορίζουν την

ανθρώπινη συμπεριφορά και περιορίζουν συνεπώς ή εκμηδενίζουν την ελευθερία του ατόμου. Έτσι, σύμφωνα με αυτούς, η αποδοχή κοινωνικών ολοτήτων συνεπάγεται τη θετική αξιολόγηση ολοκληρωτικών πολιτικών καθεστώτων και συμβάλλει στην εγκαθίδρυσή τους.³⁹ Η δική τους αρνητική αξιολόγηση των ολοκληρωτικών καθεστώτων τους οδηγεί στην απόρριψη των κοινωνικών ολοτήτων.

Δεν θα εισέλθουμε στις λεπτομέρειες αυτού του αμφιδόλου ποιότητας ιδεολογικού επιχειρήματος. Θα επισημάνουμε μόνον ότι οι μεθοδολογικοί ατομιστές επιλέγουν την μη ύπαρξη κοινωνικών ολοτήτων βάσει αξιακών κριτηρίων. Και βεβαίως δεν μπορούν να κάνουν αλλιώς. Η χρήση τους όμως αυτών των αξιακών κριτηρίων δεν είναι ρητή. Δεν συνειδητοποιούν, δηλαδή, ότι το πρόβλημα του ατομισμού/ολισμού μπορεί ή θα πρέπει να λυθεί σε αναφορά προς αξίες. Ίσως αυτή η στάση τους να αντικαθρεπτίζει την επικρατούσα άποψη στον αγγλοσαξωνικό φιλοσοφικό χώρο ότι οι αξίες είναι υποκειμενικές, ζήτημα προσωπικής, ρητής ή υπόρρητης, επιλογής ή απόφασης, και συνεπώς δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε ένα θεμελιωτικό επιστημονικό επιχείρημα. Η άποψη αυτή διατρέχει τα κείμενα των ανορθολογικών Kuhn και Feysabend. Ο σχετικισμός και ανορθολογισμός τους πηγάζει από την πεποίθηση ότι εφόσον οι φυσικές θεωρίες είναι γνωσιακά εξίσου έγκυρες, κριτήριο επιλογής ανάμεσά τους θα πρέπει να είναι κάποιες αξίες. Οι αξίες όμως είναι υποκειμενικές, η αποδοχή τους ανορθολογική και γνωσιακά αυθαίρετη. Επομένως, η επιλογή θεωρίας είναι σχετική προς τις αξίες που ασπαζόμαστε, και αυτές σχετικές προς ψυχολογικούς και κοινωνικο-ιστορικούς παράγοντες.

39. Η αποδοχή κοινωνικών ολοτήτων συνήθως συνδέεται με την αποδοχή του ιστορικισμού, ο οποίος αξιολογείται αρνητικά με ένα παρόμοιο σκεπτικό. Βλ. π.χ., J.W.N. Watkins, "Methodological Individualism: A Reply", *Philosophy of Science* (1955), σσ. 58-9, Watkins "Historical Explanation...", σ. 106-7, K.R. Popper, *The Open Society...*, κεφ. 14, F. Hayek, *The Counter-Revolution...* σσ. 128 επ. Βλ. επίσης Goldstein "Two Theses..." που αντιμάχεται μεν τον μεθοδολογικό ατομισμό, δεν αποδέχεται όμως και τον οντολογικό ολισμό, εφόσον αυτός συνεπάγεται την ύπαρξη υπερανθρώπινων οντοτήτων και κινητηρίων δυνάμεων.

Γίνεται προφανές ότι η προβληματική του σχετικισμού και του ανορθολογισμού, τόσο σε σχέση με την επιλογή θεωριών, όσο και σε σχέση με την ύπαρξη ή μη και τη φύση διαφόρων θεωρητικών οντοτήτων, παραπέμπει σε προβλήματα αξιών: στη δυνατότητα θεμελίωσης αξιών και στη δυνατότητα σύνδεσης των παραπάνω ζητημάτων με αυτές. Ο σχετικισμός και ο ανορθολογισμός στον οποίο καταλήγουν οι παραπάνω απόψεις είναι αποτέλεσμα του ακραίου χωρισμού δεόντος και είναι, αξίας και πραγματικότητας που αποδέχονται. Η πραγματικότητα, σύμφωνα με αυτό το χωρισμό, προσεγγίζεται με αφαίρεση από τις αξιακές της διαστάσεις. Οι μακροσκοπικές οντότητες που επιχειρεί να αναγάγει σε αισθητηριακά δεδομένα ο λογικός ατομισμός είναι φανερό ότι στερούνται κάθε αξιακό στοιχείο. Γίνεται, λ.χ., αφαίρεση από τις χρήσεις των αντικειμένων, έτσι ώστε τα κριτήρια ταυτότητας και ταξινόμησής τους σε είδη να μην συμπεριλαμβάνουν κριτήρια χρήσης τα οποία θα συσχέτιζαν τα αντίστοιχα αντικείμενα με κοινωνικούς παράγοντες και με αξίες. Αντίθετα, οι μακροσκοπικές οντότητες προσεγγίζονται ως καθαρά φυσικές οντότητες οι οποίες υποτίθεται ότι μπορούν να ταξινομηθούν με αποκλειστικά κριτήρια τις φυσικές τους ιδιότητες – κάποια αισθητηριακά δεδομένα. Αντίστοιχα προβλήματα θα πρέπει να τεθούν και για τις θεωρίες και τις θεωρητικές οντότητες που πραγματεύονται οι λογικοί θετικιστές. Οι θεωρίες αυτές και οι θεωρητικές οντότητες δεν συνδέονται καν με τεχνολογικά ζητήματα τα οποία θα μπορούσαν να αποτελέσουν την αφετηρία ένταξής τους σε μια αξιακή πραγματικότητα. Αντ' αυτού συνδέονται το πολύ με μη πρακτικές και κοινωνικές αξίες όπως είναι η απλότητα. Έχοντας αποβάλει, λοιπόν, τις αξίες από τη συγκρότηση του πραγματικού, η σχέση τους προς αυτό είναι εξωτερική.